

Àmbit Administració de justícia

CENTRE D'ESTUDIS JURÍDICS
I FORMACIÓ ESPECIALITZADA

Generalitat de Catalunya
Departament de Justícia

Ausiàs March, 40
08010 Barcelona
TEL. 93 207 31 14
FAX: 93 207 67 47

D O C U M E N T S D E T R E B A L L

INVESTIGACIÓ

(Ajuts a la investigació, 2009)

**Fills adolescents en famílies amb
dinàmiques violentes: afectació i
repercussions. Una perspectiva des del
SATAF**

Autors

Judith Gimeno

Jordi Ballonga

Mercè Cartié

Novembre de 2009

El Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada ha editat aquesta recerca respectant el text original dels autors, que en són responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en la recerca són de responsabilitat exclusiva dels autors, i no s'identifiquen necessàriament amb les del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Avis legal

Els continguts d'aquesta investigació estan subjectes a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 2.5 Espanya de Creative Commons, el text complet de la qual es troba disponible a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/legalcode.ca>.

Així, doncs, se'n permet còpia, distribució i comunicació pública sempre que se citi l'autor del text i la font (Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada), tal com consta en la citació recomanada inclosa a cada article. No se'n poden fer usos comercials ni obres derivades.

Resum en català:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/es/deed.ca>

AGRAÏMENTS

El nostre agraïment, en primer lloc, a Maria Vendrell i Marta Florensa, Sotsdirectora de Suport Judicial de la DGRAJ i Responsable del SATAF, respectivament, per apostar per la recerca en el nostre àmbit laboral, tot entenent la seva funció de millora de la qualitat de les intervencions tècniques, i pel seu suport. Sens detriment d'altres càrrecs de la DGRAJ i del Departament de Justícia.

Agraïm també als nostres companys d'equip les seves aportacions, professionalitat, ganes de millorar en la nostra tasca quotidiana i la seva companyonia inestimable.

A la Mònica Antequera, gràcies per la seva guia en el disseny metodològic d'aquest projecte i pel seu assessorament en l'espínós terreny de les qüestions estadístiques.

Agraïm també a les famílies ateses, les que formen part d'aquest projecte i a tota la resta, la possibilitat que ens brinden dia a dia de millorar la nostra tasca tècnica i l'enriquiment professional que ens proporcionen.

Una especial menció als adolescents que formen part d'aquest estudi, ja que han mobilitzat la nostra preocupació i ha esdevingut un repte poder oferir-los una escolta que entenem important per contribuir, ni que sigui en petita forma, al seu desenvolupament.

Finalment, agraïm al CEJFE haver cregut en aquest projecte, dotant-lo d'una beca d'investigació.

Gràcies a tots ells perquè, sense el seu ajut, aquest projecte mai hagués estat possible.

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ	5
2. OBJECTIUS	6
3. MARC TEÒRIC I CONCEPTUAL.....	7
3.1. L'ADOLESCÈNCIA.....	7
3.1.1. Aspectes generals.....	7
3.1.2. Aspectes vinculars de l'adolescència: el grup d'iguals i la família... 12	
3.2. LES PROBLEMÀTIQUES ADOLESCENTS	14
3.3. VIOLÈNCIA FAMILIAR I ADOLESCÈNCIA	21
3.4. CRISI FAMILIAR I ADOLESCÈNCIA.....	28
3.5. AVALUACIÓ DE L'ADOLESCÈNCIA: EL MACI	30
4. HIPÒTESIS	42
5. DISSENY DE LA RECERCA.....	42
5.1. Selecció de la unitat d'anàlisi i procediment	43
5.2. Límits territorials i temporals de la recerca	44
5.3. Metodologia	45
5.4. Planificació i recursos	46
5.4.1. Cronograma	46
5.4.2. Equip de recerca	47
5.4.3. Pressupost	47
6. RESULTATS I DISCUSSIÓ	48
7. CONCLUSIONS I PROPOSTES.....	63
8. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	65

1. INTRODUCCIÓ

L'Equip d'Assessorament Tècnic en l'Àmbit de Família de Catalunya (SATAF), format per treballadors socials i psicòlegs, té com a tasca principal assessorar als jutges amb relació a procediments judicials de separació i/o divorci amb menors implicats.

Amb la promulgació de la LO 1/04 de 28 de Desembre, reguladora de les mesures de protecció integral contra la violència de gènere i la creació i posada en marxa, el 29 de Juny de 2005, dels Jutjats de Violència sobre la Dona, l'equip ha vist incrementades les demandes judicials amb relació a l'estudi de les circumstàncies familiars amb continguts violents i conflictius referent a les mesures civils a implementar.

Atenent aquesta circumstància, el gener de 2007, es va elaborar un estudi descriptiu preliminar amb l'objectiu de valorar les sol·licituds rebudes, les característiques de la casuística atesa pel Servei, les competències parentals i aquells aspectes relacionats amb la intervenció i els dictàmens tècnics. L'estudi esmentat: "Estudio descriptivo de familias con dinámicas de violencia doméstica en un contexto judicial de orden civil", fou presentat al "III Congrés de Psicologia Jurídica i Forense" celebrat a Oviedo l'abril de 2007. Actualment, l'estudi esmentat està publicat a la revista *Anuario de Psicología Jurídica*¹.

Una de les troballes d'aquest estudi fou l'evidència que, des del context civil, la valoració tècnica prioritza de forma clara la consideració de les competències i habilitats parentals d'ambdós progenitors en les propostes que formula sobre la guarda i custòdia. Així mateix, una de les conclusions finals d'aquesta recerca postula la necessitat d'afinar més en la descripció de les competències parentals d'aquests progenitors immersos en dinàmiques de violència domèstica. Per aquest motiu, l'equip d'investigació es proposà elaborar un nou estudi respecte d'aquesta qüestió, que fou becat pel CEJFE i realitzat durant l'any 2008: "Estudi comparatiu sobre competències parentals de famílies amb dinàmiques violentes versus dinàmiques no-violentes ateses al SATAF".

¹ Ballonga, J.; Cánovas, C.; Cartié, M.; Casany, R.; De Caso, C. ; Gimeno, J.; Guillamat, A. , Julià, M. , Mercadal,C.; Ortí, M.; Sala, M. i Vallbona, E. (2007). *Estudio descriptivo de familias con dinámicas de violencia doméstica en un contexto judicial de orden civil*. Anuario de Psicología Jurídica.

Una de les conclusions més rellevants de la recerca becada, apunta a l'existència de diferències en les competències parentals de les famílies comparades, copsant-se una major afectació d'aquestes en les famílies amb dinàmiques violentes. Aquesta troballa, juntament amb les dades obtingudes respecte als menors en el primer estudi citat anteriorment, han portat l'equip de recerca a plantejar la importància d'aprofundir en la situació dels fills d'aquestes famílies.

Atenent que l'adolescència és l'etapa vital en què s'inicia la construcció de la identitat, alhora que és el moment de major projecció de les conflictives internes a l'esfera conductual, s'ha focalitzat l'estudi en aquest grup de població.

Així doncs, aquesta investigació suposa l'aprofundiment i continuïtat de la línia de recerca endegada per part del Servei amb relació a la violència domèstica. Així mateix, ampliar els coneixements sobre la realitat d'aquestes famílies permetrà una intervenció més ajustada a les necessitats específiques d'aquesta població així com un millor coneixement científicotècnic.

2. OBJECTIUS

- Copsar la simptomatologia emocional, conductual, social i escolar dels fills adolescents immersos en famílies amb dinàmiques violentes
- Comparar l'estat emocional dels fills adolescents immersos en dinàmiques familiars violentes amb aquells que formen part de famílies ateses, però amb dinàmiques exemptes de violència
- Valorar i comparar la qualitat de les vinculacions afectives d'aquests fills amb els seus progenitors

3. MARC TEÒRIC I CONCEPTUAL

3.1. L'ADOLESCÈNCIA

3.1.1. Aspectes generals

L'adolescència és un fet individual, però transcorre en un medi cultural, social i històric determinat, que marca les característiques de cada adolescència². És un moviment que no només afecta el jove, sinó també al seu entorn més immediat. Desenvolupar-se no només resulta una tendència natural, sinó una necessitat imparabile³.

El nombre d'articles sobre l'adolescència, si se'l compara amb el que existeix sobre la infantesa, no només resulta molt escàs fins al 1960, sinó que el seu enfocament obvia, de forma sovintejada, l'estudi del compromís de la família i de la societat amb l'adolescent⁴.

El període que separa la infantesa de l'adulthood és l'adolescència. L'adolescència constitueix un capítol de la psicologia del desenvolupament relativament recent (Delval, 1996)⁵. Identifiquem l'adolescència pel concepte de canvi. El canvi afavoreix la crisi, i la crisi desperta angoixa. Segurament, el que trobem de diferent a l'adolescència respecte d'altres edats és la manera com es presenta i es viu aquesta angoixa i la intensitat amb què es manifesta: una veritable explosió cap enfora.

El començament d'aquesta etapa evolutiva ve marcat per modificacions físiques molt visibles i aparents, que constitueixen la pubertat. Aquesta es caracteritza per una marcada manca d'harmonia en el creixement (asincronia). Això no obstant, es produeixen també d'altres canvis. Leconte-Lorsignol (1938)⁶ deia que la pubertat no és més que el final d'un llarg període i l'inici d'un estat.

² Mead, M. (1970). Cultura y compromiso. Estudio sobre la ruptura generacional. Buenos Aires: Granica.

³ Pont, T. (2002). La crisi a l'adolescència: normalitat i patologia. Barcelona: Seminari ACPP.

⁴ Feinstein, E.; Kalina, E.; Knobel, M. y Slott, B. (1973). Psicopatología y psiquiatría del adolescente. Buenos Aires: Paidós.

⁵ Delval, J. (1996). El desarrollo humano. Madrid: Siglo XXI.

⁶ Leconte-Lorsignol (1938). Paris: Tesi Doctoral. Citada a. Michaux, L. (1955) *Revue de neuropsychiatrie infantile et d'hygiène mentale de l'enfance*; 4 (11-12) : 510-515

Des del punt de vista físic s'observa una gran acceleració del creixement, però també canvis en la forma del cos; des del punt de vista psicològic, una manera diferent d'abordar els problemes i d'entendre la realitat i la vida. Aquest procés implica l'adquisició d'unes capacitats intel·lectuals molt superiors i al gust per l'abstracció i pel pensament. Des del punt de vista social, l'establiment d'unes relacions diferents amb el grup d'iguals, així com la cerca d'un lloc propi en la societat. La cerca de la identitat personal es reflecteix en l'important egocentrisme que caracteritza els adolescents. Aquest egocentrisme es caracteritza alhora per una hipersensibilitat vers tot allò relacionat amb el si mateix.

Fruit de l'egocentrisme adolescent apareixen tres imatges distorsionades de la relació entre si mateix i l'altre:

- faula de la invencibilitat: el jove pensa que mai caurà víctima, com els altres, de les repercussions o conseqüències d'una conducta perillosa o il·legal.
- faula personal: l'adolescent pensa que la seva vida és única, heroïca o fins i tot mítica. Es percep com a diferent dels altres.
- audiència imaginària: l'adolescent està convençut que és el focus d'atenció i preocupació del món.

La identitat personal implica una unitat i continuïtat del "jo" front els canvis de l'ambient i del creixement individual, que es caracteritza per la percepció privada que la pròpia persona realitza sobre el conjunt dels aspectes personals que millor la caracteritzen. La identitat és el resultat de la integració dels diferents aspectes del "jo" físic-corporal, cognitiu, social, afectiu, moral..., entre els que es poden incloure l'autoconcepte i l'autoestima.

El jo passa a ser l'objecte més interessant del si mateix (fascinació sobre les seves recerques i descobriments interiors, que poden cristal·litzar en la imatge) (Pont, 2002)⁷. El concepte de si mateix constitueix un element central, en la identitat de la persona. L'adolescència és també un moment en què es revisa profundament l'autoestima i el nivell d'aspiració. Segons Erikson (1968)⁸, la cerca de la identitat és l'assoliment més important de la personalitat de l'adolescent i un pas cabdal per convertir-se en un adult productiu i

⁷ Op. ja citada.

⁸ Erikson, E.H. (1968). Identity: Youth and Crisis. New York: Norton

feliç. La identitat inclou la suma de totes les identificacions successives dels anys primerencs de la infantesa, tot i que transcendeix això.

La característica més peculiar de l'adolescent, en la cerca de la seva identitat, és la confusió i el desconcert. És bastant comú observar com això es manifesta de maneres diferents, d'acord amb les circumstàncies que l'envolten. L'adolescent es refugia temporalment en diversos personatges, ja que no pot bruscament resoldre la seva identitat. Emergeix la continua exigència d'un estat d'organització i desorganització.

L'adolescència implica la coexistència i l'alternança de comportaments regressius i progressius. La normalitat, en l'adolescència, s'equipararia a desequilibri/inestabilitat. La crisi és necessària per a què el creixement sigui autèntic. És un moviment temporal de pèrdua d'equilibri, que presenta una evolució oberta i variable quant a factors tant interns com externs. L'adolescència també ofereix la possibilitat d'elaborar aspectes infantils pendents, ja que alguns d'aquests conflictes s'actualitzen novament.

L'adolescent resta exclòs de les dues comunitats més importants, l'adulta i la infantil. A l'adolescent se li exigeixen capacitats i obligacions adultes, en alguns moments i se li neguen drets adults, simultàniament. Això genera intensa confusió i ambivalència, així com un acusat sentiment de no-pertinença.

Així, la problemàtica de l'adolescent té una doble cara: per una banda, els conflictes que sorgeixen quan elabora el seu despenament de la infantesa i la seva entrada al món adult; i per altra, la reacció dels pares i de la societat front la problemàtica de l'adolescent. La rebel·lia, l'enfrontament i el menyspreu als adults són inherents al procés de despenament. El dubte és l'element patognomònic de l'adolescència. S'han d'elaborar diversos dols: pèrdua del rol infantil, "dels pares de la infantesa" (visió dels adolescents respecte dels seus pares quan ells eren petits), del cos infantil....

Diversos estudis han mostrat l'important paper desenvolupat pels pares en la consecució de la identitat dels fills. Tot adolescent passa per una fase delicada en la qual no li resulta senzill la separació de les idees i sentiments propis d'aquells altres més o menys imposats per l'entorn familiar. S'ha de tenir en compte que pràcticament tots els aspectes de la conducta dels fills estan influïts directament per la família. Quan la família serveix de "base

segura”, des de la qual els adolescents poden sortir amb confiança a un món més gran, el desenvolupament de la identitat augmenta. Malgrat que en aquest període es modifiquen els llaços d'identificació amb els pares, els adolescents segueixen sent dependents d'aquests.

A vegades, els pares reaccionen o bé, reforçant l'autoritat o bé, mitjançant la retirada de l'afecte. El patiment, la contradicció, la confusió... són transitoris, i poden ser elaborats sempre que el món extern (la societat i la família) ho permetin. Els pares han de ser espectadors actius d'aquestes necessitats adolescents i han d'anar-s'hi adaptant. Renunciar al nen que els fa sentir joves els és difícil, ja que emergeixen pors a perdre el control, el poder..., en definitiva, a deixar pas al jove.

Esdevé rellevant concedir importància al pensament adolescent ja que, per primera vegada a la vida l'adolescent pren decisions personals que, amb certa freqüència, poden tenir conseqüències de gran abast en el seu futur. Els mitjans de comunicació han fet que arribin a l'adolescent una sèrie d'informacions que fan que el jove tingui un cúmul contradictori però importantíssim de coneixements, en molts casos molt per sobre del que tenen els seus pares.

El desenvolupament cognitiu prepara l'autonomia a través del pensament abstracte. L'autonomia es converteix per primer cop en un tema important, alhora que presenta tant un component emocional com conductual. La cerca d'autonomia està relacionada amb la individuació i, per tant, parteix dels mateixos processos que estan implicats en el desenvolupament de la identitat.

L'adolescent ha entrat en la etapa del pensament formal, seguint les descripcions evolutives de Piaget⁹. En aquest sentit, apareix el “discutir per discutir”, la necessitat d'argumentació de tot allò que se'ls trasllada. La intel·lectualització esdevé la principal defensa per excel·lència. Caldrà que l'adolescent estructuri el seu pensament. El llenguatge comú de l'adolescència (sociolectes) és una curiosa representació de la cerca de cohesió amb el grup d'iguals.

⁹ Piaget, J. Archives Foundation (1989). The Jean Piaget Bibliography [La Bibliografia de Jean Piaget]. Ginebra: Jean Piaget Archives Foundation.

Amb el desenvolupament del pensament abstracte i l'accés al món dels valors, l'adolescent arriba a comprendre de manera adequada i molt millor que en la preadolescència els conceptes morals en tota la seva validesa universal. L'adolescent rebutja tota autoritat que se li pretengui imposar des de fora, ja sigui la família, l'escola o la instància que sigui. En canvi, reconeix l'autoritat de la persona que escull lliurament i que per a ell té prestigi. Les autoritats que fins a aquest moment tenien prestigi i reconeixement no han resistit la seva crítica i han estat, per tant, rebutjades.

L'adolescent intenta buscar per si mateix una ordenació de valors que broti del seu interior. Alhora, descobreix que existeix una doble moralitat, entre el que es diu i el que es fa. Això significa afrontar una realitat no només molt imperfecta, sinó contradictòria amb les normes socials transmeses. Pel desconcert que produeix aquesta doble moralitat i per d'altres raons, en l'adolescència es produeix una manca de compromís moral; és a dir, s'origina una incongruència entre el coneixement moral (teòric) i la pràctica moral (concreta).

Altrament, l'adolescent té accés a un nou coneixement sobre el món, però no té encara el suficient accés a l'acció. Sent una necessitat de reforma que obeeix a imperatius interns, però també a fets externs reals, d'injustícia i de desolació. Si a l'adolescent se'l priva de la capacitat d'acció se'l manté en la impotència i, per tant, en la omnipotència del pensament.

L'adolescent esdevé vulnerable a creixents pressions i incerteses. En aquesta fase del desenvolupament es produeixen reptes d'especial importància. La intensitat pulsional irromp de forma brusca i el sentiment d'urgència es fa clarament palès. L'adolescent tem quedar atrapat en una situació de dependència, i això suposa un risc a fer actuacions, fugides endavant, que caldrà valorar si s'inscriuen en la línia del creixement o no. Hi ha una peculiar forma de percebre el temps, una alta intensitat emocional, i labilitat. Les experiències són vivenciades com a definitives i irreversibles, la qual cosa genera l'adveniment de reaccions extremes.

Els estats d'ànim apareixen més intensos i més canviants que en els adults. La poca autoestima alterna amb moments d'omnipotència triomfant. Altrament, l'adolescent es percep a si mateix com un ésser incomprès, que travessa per una situació absolutament única i diferent. L'adolescent és hiperemotiu, però també molt ambivalent, ja que experimenta gran nombre de contradiccions internes.

En termes generals es pot dir que a l'adolescència s'assoleix l'etapa final del creixement, el començament de la capacitat de reproducció, l'inici de la inserció en el grup d'adults i en el món. Potser el canvi més subtil de tots és el de la identitat (el sorgiment del sentit del "jo", que sintetitza pràcticament tots els elements de la vida).

Tal com destaca González (2002)¹⁰, des del punt de vista teòric hi ha concepcions força variades sobre l'adolescència. Les principals teories en el camp són, això no obstant, bàsicament tres: la posició psicoanalítica, la teoria sociològica i la teoria de Piaget (cognitiva evolutiva). Des de la psicoanàlisi, es postula l'adolescència com el resultat de les pulsions que es produeixen en la pubertat i que altera l'equilibri psíquic assolit en la infantesa, la qual cosa produeix una vulnerabilitat de la personalitat. Per a la teoria sociològica, l'adolescència és el resultat de tensions i pressions que venen de la societat. Finalment, la teoria de Piaget¹¹ se situa en un punt entremig entre les anteriors, i destaca els canvis que es produeixen en la manera de pensar de l'adolescent.

3.1.2. Aspectes vinculars de l'adolescència: el grup d'iguals i la família

Un aspecte important en l'adolescència és el grup d'iguals. De la pèrdua de l'egocentrisme infantil a l'encontre de l'altre. El grup de companys, mentre s'està a la recerca d'autocomprensió i d'un sentit estable de la identitat, funciona com una mena de mirall en el qual els adolescents comproven la seva imatge. Alhora, el grup serveix com a caixa de ressonància per explorar i definir els propis valors i aspiracions. Les característiques més importants de les amistats des del punt de vista de l'adolescent són la lleialtat i la intimitat (Berndt, Savin-Williams i Berndt, 1990)¹². Així, els amics i els companys són cada cop més importants en la vida de l'adolescent.

Aquesta tendència d'aproximació al grup d'iguals comparteix escenari amb la percepció adolescent d'imposició, autoritarisme i dogmatisme dels pares i dels adults. Els joves solen homologar els seus criteris amb els del grup. Aquest és percebut per l'adolescent com l'ambient propici per a la comprensió, l'acollida i l'ajuda mútua. El grup serveix per

¹⁰ Op. ja citada

¹¹ Op. ja citada.

¹² Citats a González, E. (Coord.) (2002). Psicología del ciclo vital. Madrid: CCS

completar la socialització i la culturització que els adolescents reben en el sinu de la llar familiar i a l'escola.

Caldria establir una diferència entre el grup de parells socialment desitjat i el no desitjat. El grup, en condicions desitjables, ajuda a madurar socialment els seus components i així completar la seva adaptació i integració social. Les colles faciliten el desenvolupament de funcions vitals durant els anys de l'adolescència, proporcionant un context per adquirir noves habilitats socials i per experimentar amb valors i rols en absència de l'ensenyament de l'adult. La colla ofereix a l'adolescent la seguretat temporal mentre se separen de la família i comencen a construir un coherent sentit propi.

En el sentit negatiu, cal tenir en compte la noció de la pressió del grup de companys, que expressaria la idea que les normes del grup forcen els adolescents a actuar com no ho farien si no estiguessin en el grup. Així, s'imposaria un model que s'oposa al que ha facilitat la família i l'escola, podent això portar l'adolescent a la inadaptació. Seria el cas dels grups ocasionals delictius o de les tribus urbanes. Val a dir que els adolescents que recorren a aquests grups quasi bé sempre són persones que han fracassat familiarment, se senten rebutjats escolarment i marginats socialment (González, 2002)¹³.

Ahora, el grup de companys juga un paper important en el consum de tòxics. Al grup radical s'hi arriba a partir d'una sensació de solitud, de necessitats no satisfetes que busquen ser compensades mitjançant una determinada imatge cara als altres, així com per la projecció d'aspectes infantils no tolerats a l'altre (febleses).

La investigació suggereix que els companys socialment desitjats representen un element positiu d'ajuda en quasi bé totes les tasques importants de l'adolescència, des d'ajustar-se als canvis físics de la pubertat fins a buscar la identitat i establir vincles amorosos.

Altrament, la investigació assenyala la influència de la família és important quant a la agrupació per formar colles per part de l'adolescent. Així, moltes normes dels grups d'iguals són extensions de les adquirides a la llar. Els companys tenen més probabilitat de complementar la influència exercida pels pares durant l'adolescència que no pas d'oposar-

¹³ Op ja citada

se a ella. Els valors i les creences que els adolescents solen compartir amb els seus pares també afecten les seves decisions sobre l'elecció d'amics i activitats.

Altrament, les postures que adoptin els pares incideixen en les relacions dels seus fills amb els companys, depenent de com facin el seguiment de les activitats de l'adolescent i segons el grau de flexibilitat que tinguin per acomodar-se a les necessitats i aspiracions del jove, que canvien constantment.

El món adolescent té consciència del caos en què viu, però necessita del món adult per tal de resoldre'l. La família proporciona el que es consideren condicions òptimes per al desenvolupament de la personalitat dels individus joves. És la millor forma de transmissió, al fer que els valors i les pautes d'una societat siguin assimilats i acceptats pels individus més joves. Els pares socialitzen i culturitzen la seva descendència dins els seus propis paràmetres (González, 1987)¹⁴. Així, els pares tenen més probabilitat de presentar i transmetre les seves pròpies idees que no pas d'intentar comprendre les idees dels seus fills adolescents.

La naturalesa de les relacions que existeixen en la família abans de la pubertat influeix molt en la manera com el púber viu i experimenta l'adolescència. En els últims anys s'ha evidenciat que les pràctiques dels pares (els seus estils educatius) poden potenciar o dificultar la individuació, l'autonomia, la identitat, la confiança en un mateix, el rendiment acadèmic..., dels adolescents. Quan la relació entre pares i fills és bona, això condueix els adolescents a l'autonomia i a la vinculació segura; els joves solen considerar-se competents en situacions alienes a la família. Així, és més fàcil l'assoliment de l'autonomia en un context de llaços afectius i de suport pares-fill. En resum, pràcticament tots els aspectes de la conducta dels adolescents estan influïts per la família.

3.2. LES PROBLEMÀTIQUES ADOLESCENTS

González (1998)¹⁵ ja indicà que la salut absoluta no existeix biològicament, psicològicament, ni socialment considerada, atès que aquesta concepció es contradiu amb

¹⁴ González, E. (1987). Delincuencia juvenil: sus causas. Madrid: Fundación Santa María.

¹ González Barrón, R. (Coord.). (1998). Psicopatología del niño y del adolescente. Madrid: Piràmide Psicología.

la capacitat pròpia de tot sistema vivent per desequilibrar-se i canviar. Per això, és més apropiat referir-se al procés salut-malaltia, que remet a la idea d'acció front al conflicte, a la possible transformació de la realitat.

La OMS postula, quant a la salut mental que : "...qualsevol jove es troba en un estat normal quan, siguin quins siguin els seus problemes, és capaç de manejar-se amb ells i s'adapta, tant a si mateix com als altres, sense paraitzar-se interiorment pels seus conflictes obligatoris, ni fer-se rebutjar socialment pels altres, no obstant les inevitables divergències en les relacions amb ells".

Altrament, el benestar psicològic (salut mental), pot definir-se en termes de sis camps o dimensions conceptualment diferents (Schmutte i Ryff, 1997)¹⁶:

- actitud positiva vers la vida personal present i passada (autopercepció)
- capacitat per manejar amb eficàcia els vincles psicosocials (domini)
- presència de relacions afectives significatives (afectes positius)
- creences sobre el sentit de la vida (projecte de vida)
- sentiments positius vers el creixement i la maduresa (desenvolupament personal)
- sentit d'autodeterminació (autonomia)

Quan es fa referència a l'adolescència, es destaquen tres possibilitats de resolució d'aquesta etapa:

- No fer la crisi (adolescents que no passen per l'adolescència). Es mantenen els aspectes infantils sense crisi.
- Fer la crisi, elaborar-la i sortir-ne airós. Implica patiment.
- Fer la crisi i quedar-s'hi instal·lat. No es fa el dol per passar a ser un adult competent.

Quan pensem en adolescents en risc, aquestes dimensions esmentades no necessàriament estan assolides, sinó en vies d'estructuració, per la qual cosa és important poder predir, amb el menor marge d'error, si el seu assoliment serà o no possible.

¹⁶ Schmutte, P. i Ryff, C. (1997). *Personality and well being: Reexamining methods and meanings*. Journal of Personality and Social Psychology, 73, 3, 549-559.

Des d'una perspectiva psicològica, segons Casullo (1998)¹⁷, es considera un comportament com a psicològicament sa aquell que permet:

- poder decidir amb certa llibertat sobre la pròpia vida o la d'un fill menor d'edat.
- certa integració "joica" que assegurí la presència del principi de realitat.
- la capacitat per gratificar-se i al mateix temps adaptar-se al context sociocultural en què es viu.
- un mínim nivell de congruència amb un mateix que permeti determinar que el que es fa o es projecta fer s'integra amb un determinat sistema de valors o creences personals o familiars.

Feduchi¹⁸ parla de quatre possibilitats de creixement, segons predominin els aspectes regressius o progressius:

- predomini de tendències regressives
 - positives: es pot demanar ajut, reconeixement de sentir-se perdut, el creixement s'alenteix transitòriament (moratòria).
 - contràries al progrés: evitació o negació de conflictes.
- predomini de tendències progressives
 - positives: intent de posar a prova les pròpies possibilitats, però dins les capacitats reals. Necessitat de verificació.
 - contràries al progrés: actuacions pseudopressives que poden estar plenes d'agressivitat, però mediatitzades per la por (actuacions lluny del propi potencial).

La investigació assenyala l'existència de problemàtica diversa que afecta els adolescents i que pot determinar que no assolixin un desenvolupament sa. Entre aquestes diverses

¹⁷ Casullo, M.M. (1998). *Adolescentes en riesgo*. Buenos Aires: Paidós.

¹⁸ Feduchi, L. (1986). Actuación y adolescencia. *Cuadernos de psiquiatría y psicoterapia infantil*, 2: 21

problemàtiques es destaca la participació en fets que impliquin violència, ja sigui com a víctimes o victimaris.

Tanmateix, als púbers i als adolescents normalment els costa consultar sobre problemes emocionals. En general, l'adolescent encara no ha après a tolerar, processar, elaborar i suportar l'angoixa.

Bronfenbrenner (1979)¹⁹ destacà la necessitat d'abordar l'anàlisi d'aquestes dificultats tenint en compte quatre aspectes:

- l'estudi de les característiques personals.
- el context social immediat, en especial, el sistema familiar.
- el context ecològic global o comunitari en el qual l'adolescent viu.
- els patrons socials i culturals vigents en funció dels quals els subjectes concreten els processos de socialització.

Amb l'entrada a l'adolescència, els canvis inherents al període aboquen el menor a una crisi vital important. Així, cal remarcar la normalitat de la crisi, ja que és allò que toca viure en aquest moment. Altrament, les particularitats d'aquest moment evolutiu el fan poc idoni per coincidir i coexistir amb una crisi familiar. El procés adolescent exigeix un especial clima d'estabilitat per tal de desenvolupar-se amb menys conflicte.

Seguint a González (1998)²⁰, cal entendre els comportaments concrets que l'adolescent posa en pràctica vinculats a tres factors:

- antecedents (història personal i familiar, situacions de conflicte resoltes o no, programa neurobiològic, adquisició de mecanismes de defensa front situacions desestabilitzadores de la pròpia identitat personal).
- precipitants (percepció subjectiva de l'impacte de les experiències del cicle vital personal, estratègies d'afrontament utilitzades, capacitat i flexibilitat cognitiva per a la possible resolució de problemes).

¹⁹ Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human behavior. Cambridge: Harvard University Press.

²⁰ Op. ja citada.

- concomitants (presència de xarxes de suport social; nivell de maduresa neurològica, afectiva i social; capacitat per diferenciar allò real d'allò imaginari; capacitat per processar la informació de manera coherent).

Quant a la resolució de les problemàtiques adolescents i sobretot considerant la prevenció, cal recuperar aspectes que es proposaren en la conferència Alma-Ata de la OMS, el 1978. Entre d'altres, atendre la necessitat de la participació comunitària (treballar en el context de la comunitat, tot afavorint les accions grupals i institucionals dels diferents agents que la integren), així com l'articulació intersectorial (propiciar la vinculació dels sectors salut, educació, treball, comunicació social i vida privada familiar). Així mateix, per abordar els adolescents en risc, caldria adoptar una perspectiva teòrica integradora.

Esdevé important, altrament, mencionar els riscos que poden situar un adolescent en posicions vulnerables. Seguint Di Clementi, Hansen i Ponton (1996)²¹, el risc al·ludeix a la possibilitat de:

- configurar o contraure malalties que l'inhabilitin físicament, psicològicament, socialment o jurídicament.
- executar de manera habitual o sistemàtica comportaments individuals o col·lectius que posin en joc la seguretat social, que amenacin la vida dels altres o la pròpia.

Tot risc suposa sempre una perspectiva vincular, ja que implica tenir en compte les altres persones de l'entorn sociocultural del subjecte, els individus i els valors legítims en un moment sociohistòric determinat.

S'ha de tenir també en compte que els adolescents disposen de menys experiències de vida, poden estar més pressionats pels seus progenitors i solen comportar-se d'una manera més esbiaixada que un adult (Keating, 1990)²².

És important estar alerta als riscos inherents a aquest període evolutiu:

²¹ Di Clementi, R.J.; Hansen, W. i Ponton, L. (eds). Handbook of adolescent health risk behavior. Nueva York: Plenum Press.

²² Keating, D.P. (1990). Adolescence thinking. A S. Feldman i G. Elliot (eds.). At threshold: The developing adolescence. Cambridge: Harvard University Press.

- precipitació d'experiències per intolerància als moviments regressius: pressa a tenir de cop i de forma brusca una identitat adulta: pseudoidentitat. Actuacions per sobre les pròpies capacitats (faula de la invencibilitat).
- actuar per evitar pensar i sentir: actuar per omplir un sentiment de buidor insuportable; es precipiten accions, no es tolera la frustració.

L'avaluació de l'adolescent portarà a detectar diverses possibilitats:

- crisi adolescent normal.
- dificultat en l'elaboració de la crisi adolescent.
- existència de psicopatologia.

Els anomenats "models socioculturals" fan èmfasi en variables tals com la família; el grup d'iguals; el paper dels mitjans de comunicació; les normes, els valors i les creences del context en el qual es viu. Els models parentals desenvolupen un paper de cabdal importància pels seus efectes modeladors en la construcció de la identitat. Així mateix, l'absència de conflictes familiars seriosos està inversament relacionada amb el fet que els fills estiguin compromesos en accions de risc.

L'aparatositat de les manifestacions que l'adolescent pot presentar, no va inexorablement vinculada a gravetat. En d'altres ocasions, en canvi, processos adolescents més larvats i harmònics, poden revestir major gravetat. La condició d'adolescent és una condició dolorosa, però no una condició patològica. La societat i els adults poden transformar aquesta crisi normal en una crisi patològica. Molts dels adolescents estan pertorbats per problemes del grup familiar.

Quan l'ansietat i el patiment són excessius, l'adolescent no els pot transformar, i organitza estratègies per eliminar-los. Aquestes estratègies tenen a veure amb l'escissió, l'actuació, l'adopció de preocupacions i formes pseudoadultes, la projecció..., fins a formes més greus d'aniquilació del pensament i fins i tot, la ruptura psicòtica.

Les característiques dels trastorns psíquics del període adolescent s'han de comprendre de forma totalment diferent de les que es presenten en la infantesa i en la vida adulta. Així,

les característiques evolutives d'aquesta edat, en addició al seu potencial de canvi fan palès el concepte dinàmic d'aquesta etapa.

Millon²³ postula que la conducta normal i anormal es desenvolupa i constitueix sobre els mateixos principis, mecanismes i fonaments involucrats en el desenvolupament de la conducta normal. L'autor diferencia entre trets, patrons de comportament preferits i personalitat.

Els estats psicopatològics representen només extensions quantitatives d'allò normal. Els trastorns de la personalitat poden ser considerats com a representacions de desviacions exagerades i patològiques distorsionades, provinents d'una distribució de trets normals i saludables.

A l'adolescència és dóna una revisió radical de totes les pautes caracterològiques del nen. Si aquestes pautes són consolidades o fixades amb rigidesa primerencament, abans de la pubertat, constituiran una anormalitat del desenvolupament. Així, s'impedirán l'elasticitat i la flexibilitat de l'estructura psíquica, sense la qual el procés adolescent no pot seguir el curs normal.

La conducta més problemàtica de l'adolescent pot respondre, doncs, al propi estadi evolutiu en el qual es troba, al fet que, a la seva edat, hagi presenciat més conflictes i/o violència entre els pares dels que pot copsar un infant de menor edat, o a la instauració d'una entitat nosològica. Assenyalar, en aquest punt, i en ordre a insistir sobre la dificultat diagnòstica, que un gran nombre de processos mòrbids debuten en aquest període.

Alhora, la cronificació de la majoria de psicopatologies adultes és dóna per no haver pogut superar adequadament l'etapa evolutiva de l'adolescència; i això es dóna perquè abans, en la infantesa, no van poder superar adequadament l'etapa de separació/individuació (Mahler; citat a Icart, 1997)²⁴. La patologia és sempre expressió del conflicte del subjecte amb la realitat. L'adolescència és l'etapa més apta per patir impactes d'una realitat frustrant.

²³ Millon, T. (1994). *La personalidad y sus transtornos*. Barcelona: Martínez-Roca.

²⁴ Icart, A. (1997). *Psicopatología infantil i juvenil*. Springer-Verbag-Ibérica.

La possibilitat de predir la conducta en un jove es torna, amb el temps, més exacta i regular, fins que l'estabilització caracterològica reemplaça les temptatives i/o arbitrarietats, per un model de conducta individual. L'estabilitat caracterològica obtinguda d'aquesta manera, doncs, indica que l'adolescència ha acabat.

3.3. VIOLÈNCIA FAMILIAR I ADOLESCÈNCIA

La violència familiar es considera un important factor de risc per a l'adequat desenvolupament de l'adolescent, podent comprometre'l seriosament. Fremouw (1993)²⁵ també assenyala les experiències de violència familiar com un predictor de suïcidi entre els adolescents.

Les relacions que tendeixen a establir els progenitors immiscits en dinàmiques de violència intrafamiliar amb els seus fills adolescents sovint estan carregades de projeccions dels seus aspectes maltractants o maltractats. Aquestes projeccions massives no solament condicionen unes relacions molt indiferenciades i en alguns casos simbiòtiques, sinó que tampoc s'introjecten elements contenidors²⁶.

Altrament, haver crescut en dinàmiques familiars violentes eleva el risc d'agressions filioparentals. L'agressió filioparental augmenta amb l'edat dels fills i és divuit vegades més freqüent en famílies en les quals la mare és maltractada (Hotaling, Straus i Lincoln, 1989)²⁷. Altres estudis han confirmat que l'exposició a la violència domèstica col·loca en risc els adolescents a agredir els seus progenitors (Carlson, 1990)²⁸, especialment la mare (McCloskey i Lichter, 2003)²⁹.

²⁵ Fremouw, J.C. (1993). Suicide Risk: Historical-situational factors for child-adolescent. Presentat a la West Virginia Psychological Association Convention.

²⁶ Marcelli, D. ; Braconnier, A. y Ajuriaguerra, J. (1986). Manual de psicopatología del adolescente. Madrid: Masson.

²⁷ Hotaling, G.T., Straus, M.A. i Lincoln, A.J. (1989). *Intrafamily violence, and crime and violence outside the family*. In L. Ohlin I.M. Tonry (Eds.). Family violence. Crime and justice: a review of research (Vol. 11, pp. 315-375). Chicago: University of Chicago Press.

²⁸ Carlson, B.E. (1990). *Adolescent observers of marital violence*. Journal of family violence, 5, 285-299.

²⁹ McCloskey, L.A. i Lichter, E.L.(2003). *The contribution of marital violence to adolescent aggression across different relationships*. Journal of Interpersonal Violence, 18, 390.

S'han descrit característiques de famílies propenses a patir violència domèstica³⁰:

- aquelles en les quals els afectes són caòtics, canviants, associats amb la por, les relacions devaluadores i hiperdependents.
- aquelles en les quals la comunicació entre els seus membres està fragmentada. Sorgeixen secrets familiars que prohibeixen que surti de la família cap informació sobre conductes o actes potencialment sancionables.
- aquelles en les quals la sobreimplicació dels membres impedeix l'autonomia i afavoreix les aliances patològiques entre els seus components.
- aquelles en les quals l'aïllament de l'exterior és progressiu, excepte en el cas de qui agredeix, la qual cosa dificulta la detecció de la problemàtica.

La violència domèstica té un impacte físic i psicològic en tots els membres d'una família. Els fills que viuen en llars en què existeix violència corren el risc de ser ferits. Poden experimentar problemes psicològics i poden mostrar comportaments violents ells mateixos. En aquest sentit, existeixen tres grans àrees d'estudi sobre menors víctimes de violència familiar: agressió, problemes internalitzats i problemes en la relació amb els iguals.

L'agressió vers els iguals del mateix sexe és probablement la forma més comú de l'agressió adolescent. En un estudi elaborat per Foshee et al. (1996) trobaren que més del 20% dels adolescents que reben o perpetren agressions físiques en les seves relacions de parella en el context dels EUA han patit històries familiars violentes³¹. L'exposició dels infants a la violència domèstica prediu l'agressió vers els iguals en la joventut (McCloskey i Lichter, 2003)³². Aquestes autores també indiquen que la història de violència familiar patida augmenta el risc d'esdevenir adolescents agressius en diversos dominis relacionals. La tendència a l'agressió vers els iguals en les noies, tant nenes com adolescents, ha estat

³⁰ Follingstad, D.; Laughlin, J.; Polek, D.; Rutledge, L. i Hause, E. (1991). *Identification of patterns of wife abuse*. Journal of Interpersonal Violence, Vol. 6, No. 2, 187-204

³¹ Foshee, V.; Linder, G.F.; Bauman, K.E.; Langwick, S.A.; Arriaga, X.B.; Heath, J.L. et al. (1996). *The Safe Dates Project: Theoretical basis, evaluation design and selected baseline findings*. American Journal of Preventive Medicine, 12, 39-47.

³² Op. ja citada.

relacionada amb parentalitats coercitives i negligents (Dishion, Patterson, Stoolmiller i Skinner, 1991)³³.

Els fills aprenen a relacionar-se i a resoldre els seus conflictes veient com ho fan els adults. Molts estudis han provat la forta càrrega de la teoria de l'aprenentatge social (Bandura, 1977)³⁴ en aquest sentit. Quan les necessitats biològiques i emocionals estan cobertes, els fills comencen a desenvolupar el sentit de la seguretat en ells mateixos i en els altres. Si, pel contrari, aquestes necessitats bàsiques són ignorades, tendeixen a adoptar una actitud desconfiada i temerosa. En aquest punt cal assenyalar que, en un estudi anterior³⁵, havíem copsat que un 47,1% dels menors que conformaven la mostra objecte d'estudi havien observat violència entre els seus progenitors; i un 9,8% dels menors estudiats havien rebut agressions directes (en un 2% dels casos el menor era l'únic membre de la família que havia rebut violència i en un 7,8% dels casos les víctimes eren tant el menor com la mare).

El maltractament domèstic pot funcionar com una conducta agressiva que és apresada de forma vicària pels fills i que es transmet culturalment a les generacions posteriors. Els fills, doncs, aprenen que la violència és un recurs eficaç i acceptable per fer front a les frustracions de la llar, reconeixent el potencial de reforçament inherent a l'agressió (Brezina, 1999)³⁶. Així també, aprenen que han d'acceptar-la i conviure amb ella ³⁷. Així doncs, la violència s'aprèn per modelatge. Les tradicions culturals, els costums socials i els preceptes religiosos també juguen un paper clau en aquest aprenentatge.

Hotaling i Sugarman (1986)³⁸, destaquen del seu estudi que els homes adults que maltractaven les seves dones reconeixen la seva experiència quan els seus pares maltractaven les seves mares. Els dèficits en les habilitats socials dels pares violents

³³ Dishion, T.J.; Patterson, G.R.; Stoolmiller, M. i Skinner, M.L. (1991). *Family, school and behavioral antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers*. Developmental Psychology, 1, 172-180.

³⁴ Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, N. J. : Prentice Hall.

³⁵ Ballonga, J.; Cánovas, C.; Cartié, M.; Casany, R.; De Caso, C. ; Gimeno, J.; Guillamat, A. , Julià, M. , Mercadal,C.; Ortí, M.; Sala, M. i Vallbona, E. (2007). Op. ja citada.

³⁶ Brezina, T. (1999). *Teenage violence toward parents as adaptation to family strain: evidence from a national survey of male adolescents*. Youth and society, 30, 416-444.

³⁷ Echeburúa, E. y Corral, P. (1995). *Manual de violencia familiar*. Madrid: Síntesis.

³⁸ Hotaling, G.T. i Sugarman, D.B. (1986). *An analysis of risk markers in husband to wife violence: the current state of knowledge*. Violence and Victims, 1, 101-124.

poden ser transmesos a la propera generació mitjançant una falla per integrar valors prosocials.

Alan Kemp (1998)³⁹ es referia a la jerarquia de Maslow de les necessitats humanes (1954, 1968 i 1970)⁴⁰ per explicar el maltractament psicològic. Postulava que els infants tenen necessitats psicològiques: necessitat de ser estimats, de pertinença, d'autoestima i necessitat d'afecte. Spillane-Grieco (2000)⁴¹ realitzà un estudi en què concebia el maltractament psicològic en aquest mateix sentit, entenent-lo com una negació de les necessitats psicològiques personals.

La violència a la llar tendeix a generar, si bé no en tots els casos, nens agressius. La revisió de la literatura rebel·la que la transmissió intergeneracional de l'abús i la conducta violenta és amplament acceptada com a teoria (Egeland, 1993)⁴². De fet, els adults violents han crescut més a les llars patològiques contaminades per l'abús, les discòrdies contínues i els maltractaments, que en els nous models familiars, com parelles divorciades, llars monoparentals... La confluència entre evidència de característiques relacionals familiars i pràctiques parentals condueix al risc de mostrar conducta antisocial en nens i adolescents (Tolan et al., 1995)⁴³. Nazareth et al. (1998)⁴⁴, en un estudi realitzat a la ciutat de Porto Alegre, conclouen que un adolescent amb comportament violent anuncia que alguna cosa li està passant, i la majoria de vegades està relacionat amb maltractaments intrafamiliars, abús sexual, soledat o desemparament.

Des d'aquesta perspectiva, la manca d'un model parental adequat propicia l'adquisició d'una baixa autoestima i dificulta la capacitat per aprendre a modular la intensitat dels impulsos agressius (Rojas Marcos, 1995)⁴⁵. Rogers (1980)⁴⁶ va postular que la persona que no se sent apreciada ni valorada reflecteix aquests sentiments en la seva conducta.

³⁹ Kemp, A. (1998). *Abuse in the family*. California: Brooks/Cole Publishing Company.

⁴⁰ Maslow, A. 1970 [1954]. *Motivation and Personality*. New York: Harper.

⁴¹ Spillane-Grieco, E. (2000). *From parent verbal abuse to teenage physical aggression? Child and Adolescent Social Work Journal*, 17, 6; 411-430.

⁴² Egeland, B. (1993). *A history of abuse is a major risk factor for abusing the next generation*. In R. Gelles and D. Loseke (Eds.), *Current controversies on family violence*. California: Sage Publications.

⁴³ Tolan, P.H., Guerra, N.G. i Kendall, P.C. (1995). *A developmental-ecological perspective on antisocial behavior in children and adolescents: toward a unified risk and intervention framework*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63, 579-584.

⁴⁴ Nazareth, S. et al. (1998). *Relações entre violência doméstica e agressividade na adolescência*. CAD. *Saúde Pública*, Rio de Janeiro, 2, 327-335.

⁴⁵ Citat a Echeburúa, E. y Corral, P. (1995). Op. ja citada.

⁴⁶ Rogers, C. (1980). *A way of being*. Boston, MA: Houghton Mifflin Co.

Alguns estudis han mostrat, seguint les teories rogerianes, que la conducta evasiva adolescent (Spillane-Grieco, 1984)⁴⁷ és un indicador en adolescents agressors que no se senten estimats ni apreciats pels seus pares i, conseqüentment, aquests mostren menor sentiment de suport positiu incondicional per part d'aquests.

McCloskey i Lichter (2003)⁴⁸ realitzaren un estudi longitudinal en què compararen joves que presenciaren violència familiar entre els 6 i els 12 anys i els compararen amb joves provinents de famílies no-violentes amb variades característiques demogràfiques. Les troballes de l'estudi suggereixen que cal major èmfasi en els problemes de salut mental i en la construcció de l'empatia en joves que han estat exposats a la violència domèstica.

En el seu estudi trobaren que les noies mostraren majors nivells d'empatia que els nois. Però l'empatia esdevé un amortidor amb relació a l'agressió vers la parella igualment en els dos sexes. Resultats semblants han estat trobats en estudis de preadolescents (Miller i Eisenberg, 1988)⁴⁹. Els joves amb menors nivells d'empatia són més agressius físicament cap a altres joves. Baixa empatia correspon a alts nivells de narcissisme i això té un efecte directe en la violència vers la parella (Baumeister et al., 2000)⁵⁰.

Teories psicodinàmiques han descrit la identificació dels fills amb l'agressor com un mecanisme compensatori de defensa en el sentit que, agafant les mateixes característiques que el perpetrador, el menor maximitza la seva seguretat, manté l'autoestima elevada i redueix alhora l'ansietat (Harmann i Burgess, 1989)⁵¹.

Els estudis sobre maltractament i violència familiar i la seva incidència en la gènesi i estructuració de perturbacions en el desenvolupament infanto-juvenil han analitzat les

⁴⁷ Spillane-Grieco, E. (1984). *Characteristics of a helpful relationship: a study of empathic understanding and positive regard between runaways and their parents*. Adolescents, 73.63-75.

⁴⁸ Op. ja citada.

⁴⁹ Miller, P.A. i Eisenberg, N. (1988). *The relation of empathy to aggressive and externalizing/antisocial behavior*. Psychological Bulletin, 103, 324-344.

⁵⁰ Baumeister, R.F., Bushman, B.J. i Campbell, W.K. (2000). *Self-esteem, narcissism and aggression: does violence result from low self-esteem or from threatened egoism?* Current directions in psychological Science, 9, 26-29.

⁵¹ Harmann, C.R. i Burgess, A.W. (1989). *Sexual abuse of children: causes and consequences*. In D.Cicchetti i V. Carlson (Eds.). Child maltreatment: theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect. Pp. 95-128. New York: Cambridge University Press.

conseqüències de la “victimització” en funció de cinc tipus de variables (Emery i Billings, 1998)⁵²:

- la naturalesa de l’acte abusiu, així com la seva freqüència i intensitat.
- característiques individuals de la víctima (sexe, edat, grau de culpa).
- el tipus de relació entre víctima i victimari.
- la resposta dels altres front la situació de violència o abús (suport social, legal, terapèutic).
- factors que exacerbem els efectes dels comportaments violents o abusius (el caos familiar, per exemple).

Els adolescents amb antecedents familiars de violència porten una àmplia càrrega quant a la salut mental (McCloskey i Lichter, 2003)⁵³. Les víctimes infantils de situacions de violència, maltractament i abús familiar estan en risc d’estructurar o configurar psicopatologies diverses:

- estrès posttraumàtic
- desordres d’ansietat
- comportaments delictius i violents
- depressió
- trastorns de la identitat
- bloqueig emocional i profunds sentiments de por
- soledat i aïllament del grup d’iguals

Diversos estudis han concedit un rellevant paper a la depressió com a important risc psicopatològic derivat d’haver viscut en una dinàmica familiar de característiques violentes (O’Keefe, 1996)⁵⁴. Ge et al. (1996)⁵⁵ destaquen que la depressió sembla ser la pedra angular en l’inici primerenc dels problemes d’agressió vers els iguals. Les conductes delinqüencials i agressives sovint són comòrbides amb la depressió. La violència

⁵² Emery, R.E. i Billings, L. (1998). *An overview of the nature, causes and consequences of abusive family relationships*. *American Psychologist*, 53, 2, 121-135.

⁵³ Op. ja citada.

⁵⁴ O’Keefe, M. (1996). *The differential effects of family violence on adolescents adjustment*. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 13, 51-68.

⁵⁵ Ge et al. (1996). *Parenting behaviors and the occurrence and co-occurrence of adolescent symptoms and conduct problems*. *Developmental psychology*, 32, 717-731.

domèstica correlaciona amb depressió adolescent, alhora que es cospa que la depressió exerceix un rol mediador entre l'exposició a la violència domèstica i l'agressió adolescent vers els iguals (McCloskey i Lichter, 2003).⁵⁶

Un estudi sobre les pors dels nens i les seves preocupacions apuntava que alts nivells de por anaven associats amb comportaments agressius dels menors i hipotetitzava l'ansietat com a tret motor d'aquesta agressivitat (Graham-Bermann, 1996)⁵⁷.

La violència apareix associada a factors de risc com la pobresa i l'atur, ambients familiars sobrecarregats de problemes vinculars, certa vulnerabilitat genètica, consum d'alcohol i drogues, presència de trastorns de personalitat antisocial i límit i problemes en el procés d'aculturació degut a processos migratoris.

L'exposició a la violència en l'àmbit domèstic s'ha demostrat causant d'efectes negatius en els fills que la pateixen: diversos problemes físics (endarreriment del creixement, enuresi, encopresi, alteracions en el ritme de son-vigília i de la conducta alimentària, ...), greus alteracions emocionals (ansietat, ira, depressió, baixa autoestima, incontinència emocional...), certs problemes cognitius (endarreriment del llenguatge, afectació del rendiment escolar...), nombrosos problemes de conducta (escasses habilitats socials, agressivitat, dèficits en l'atenció...).

L'afectació que es podrà observar tindrà relació amb els dèficits en els assoliments evolutius que el fill ha d'adquirir en el seu estadiatge. Margolin (1998)⁵⁸ descrivia que un 50% dels fills de maltractadors presenten dificultats comportamentals i emocionals.

Si es focalitza en la simptomatologia que pot observar-se en els adolescents que han viscut situacions de violència a la seva família, cal establir, d'entrada, que aquesta pot ser força variada, no podent-se descriure un quadre únic o un perfil típic o patró. Els adolescents poden desenvolupar un gran ventall de respostes i presentar un ampli

⁵⁶ Op. ja citada.

⁵⁷ Graham-Bermann, S.A. (1996). *Family worries: The assessment of interpersonal anxiety in children from violent and non-violent families*. *Journal of Clinical Child Psychology*, 25, 280-287.

⁵⁸ Margolin, G. (1998). *Effects of domestic violence on children*. In: P.K. Trickett i C. Shellenbach (Eds.). *Violence against children in the family and the community* (pp. 57-102). Washington DC: American Psychological Association.

espectre de símptomes clínics⁵⁹. Tanmateix, val la pena apuntar alguns aspectes que convé tenir presents en l'avaluació d'aquests adolescents, per les implicacions que suposen. A aquest efecte cal tenir present que, a més de la violència existent a nivell intrafamiliar, la intervenció legal que es produeix sobre aquesta genera una separació dels pares, la qual cosa suposa un estressor addicional a la situació d'aquests menors.

3.4. CRISI FAMILIAR I ADOLESCÈNCIA

A totes les fonts citades d'instabilitat emocional i social dels adolescents s'ha d'afegir el fet que la pròpia família de l'adolescent pateixi algun tipus de desajustament. Es considera el subjecte adolescent com a membre d'un sistema familiar (funcional o disfuncional), en el qual realitza la seva socialització primària incorporant creences, valors, llenguatges i estils afectius i cognitius amb significacions específiques. Aquest subjecte contextualitzat (socialment, culturalment i històricament) té experiències diverses d'aprenentatge en el curs del seu cicle vital, les quals interpreta i comprèn en funció del seu procés de socialització i en funció de les possibilitats que li brinda el seu sistema neurobiològic.

El fet que coexisteixin diverses crisis, la pròpia de l'adolescent, que pot esdevenir paroxística i espectacular a nivell simptomàtic; i la familiar, que pot també revestir aquestes característiques, especialment quan existeixen continguts violents; fa extraordinàriament complicat, en ocasions, poder determinar on acaba la normalitat i on comença la psicopatologia.

Així, als efectes devastadors de la violència cal afegir els efectes propis que es deriven de les situacions de separació. Partint d'aquestes consideracions, es destaquen:

- Sentiments de desesperança, tristesa, melangia: els menors que estan separats dels seus progenitors els poden trobar a faltar; els enyoren encara que el comportament d'aquests hagi estat pernicios. Senten la pena d'haver perdut l'estil de vida i/o la imatge positiva d'aquell progenitor que tenien abans que s'iniciessin els problemes.

⁵⁹ Graham-Bermann, S. i Edleson, J.L. (2002). Domestic violence in the lives of children. Washington: American Psychological Association.

- Sentit de culpabilitat per la situació: l'adolescent pot pensar que, si fos un bon fill, els seus pares no es barallarien.
- Ambivalència o conflicte de lleialtats front als progenitors: l'adolescent disposa de sentiments contradictoris simultanis. Pot sentir ressentiment vers la víctima, per no saber protegir-se a si mateixa i a ell de la situació abusiva, alhora que necessita sentir-se protegit per ella. Es produeix una gran confusió emocional.
- Por a l'abandonament: els menors que han estat separats d'un dels seus progenitors com a resultat de la violència domèstica, senten la por a perdre l'altre progenitor, ja sigui per abandonament o per mort.
- Necessitat excessiva d'atenció adulta: el fill estarà molt necessitat i es vincula fortament als adults, cercant atenció, seguretat i confiança. Pot arribar el moment en què la víctima se senti sobrecarregada, atenent les pròpies necessitats i les dels fills.
- Identificació amb l'agressor: legitimació de les agressions i justificació, front a crítiques externes, de les conductes de l'agressor.

Els adolescents reaccionen de formes evolucionades psicossocialment, amb adequada comprensió intel·lectual, que no emocional, dels problemes. Presenten generalment posicions respecte dels pares més definides que els infants. També les conductes agressives solen ser més intenses.

Alhora, són freqüents els intents de manipular la ruptura dels progenitors per obtenir avantatges immediats. Els sentiments típics es mouen al voltant de la impotència i la ira. Les conductes més prototípiques van associades a una màxima inversió de l'energia en el grup extrafamiliar, buscant major autonomia.

3.5. AVALUACIÓ DE L'ADOLESCÈNCIA: EL MACI

L'**Inventari Clínic per a Adolescents de Millon (MACI)**⁶⁰, constitueix un important instrument d'avaluació que pot ser útil per a l'estudi sistemàtic de la personalitat adolescent i els seus trastorns. Basat en el model de personalitat de Millon (1983⁶¹), permet integrar l'observació sistemàtica de les característiques de la personalitat i dels seus trastorns, així com detectar la presència de síndromes clíniques rellevants, en el context de l'avaluació clínica dels adolescents. La confiança en l'Inventari es fonamenta en el coneixement i utilització d'altres instruments d'avaluació psicològica d'aquest mateix autor.

El MACI ha estat construït pensant específicament en la població adolescent. Avalua de forma precisa diversos trets de personalitat, preocupacions psicològiques i síndromes clíniques, resultant la seva aplicació bastant ràpida (d'uns 30 minuts, aproximadament). El qüestionari fou elaborat per tal de substituir el MAPI (Inventari de Personalitat per a Adolescents de Millon). La brevetat i facilitat d'aplicació i interpretació de la prova faciliten el seu ús en una ampla varietat de contextos. L'adaptació espanyola de la prova es realitza l'any 2003, i és publicat per TEA l'any 2004.

El MACI és un inventari d'autoinforme compost per 160 ítems i 31 escales, que ha estat específicament dissenyat per tal d'avaluar les característiques de la personalitat i les síndromes clíniques dels adolescents, essent la franja d'aplicació entre els 13 i els 19 anys. És útil per a l'avaluació d'adolescents amb problemes. A l'igual que en els altres instruments de l'autor, en les puntuacions s'empren Tasses Base de tipus actuarial o dades de prevalences, per tal d'establir les línies de tall de les escales.

Les 27 escales de tipus clínic es divideixen en:

- **Prototipus de personalitat:** 12 escales que reflecteixen la manera en què els trets i característiques de la personalitat es combinen per construir un prototip. Les escales són les següents: Introvertit, Inhibit, Pessimista, Submís, Histriònic, Egocèntric, Rebel, Rude, Conformista, Oposicionista, Autopunitiu i Tendència límit.

⁶⁰ Millon, T. (2004). *Inventario Clínico para Adolescentes de Millon (MACI)*. Madrid: TEA Ediciones.

⁶¹ Millon, T. (1983). *Modern Psychopathology*. Prospect Heights, IL: Waveland.

- **Preocupacions expressades:** 8 escales que se centren en els sentiments i actituds al voltant de qüestions de tendeixen a preocupar a la majoria dels adolescents amb problemes. Aquestes escales representen més percepcions que criteris o comportaments objectivament observables. Tot seguit es relacionen les escales contemplades. Difusió de la identitat, Desvalorització d'un mateix, Desgrat pel propi cos, Incomoditat respecte al sexe, Inseguretat amb els iguals, Insensibilitat social, Discordança familiar i Abusos a la infantesa.
- **Síndromes clíniques:** 7 escales que es relacionen amb trastorns que es manifesten sota formes relativament específiques. És a dir, la simptomatologia s'agruparà en síndromes clíniques clares i ben definides. Aquestes són les escales : Trastorns de l'alimentació, Inclinació a l'abús de substàncies, Predisposició a la delinqüència, Propensió a la impulsivitat, Sentiments d'ansietat, Afecte depressiu i Tendència al suïcidi.

Altrament, la prova compta amb procediments correctors front diversos fenòmens de distorsió. Consta de tres escales modificadores: **Transparència** (Disclosure), **Desitjabilitat** i **Alteració**. També disposa d'una escala de **Validesa**, que s'utilitza per identificar protocols invàlids del test. Aquests índexs han estat dissenyats per tal d'eliminar les tendències de resposta de l'adolescent i s'empren per ajustar les puntuacions de les Tasses Base.

Quant a les puntuacions de les escales, es considera una puntuació major de TB 85 com la presència notablement destacada d'una característica. Les puntuacions entre 75 i 85 representen la taxa objectiva de prevalença.

Quant al significat de cada una de les escales, es procedeix tot seguit al seu desglossament:

- Prototips de personalitat

- Introvertit

Als adolescents introvertits els falta la capacitat per experimentar la vida, tant en la vessant dolorosa com plaent. Les seves emocions i necessitats afectives són escasses i l'individu funciona com a observador passiu i indiferent a les recompenses i afectes, així com a les demandes que es deriven de les relacions humanes.

Els adolescents introvertits no lluiten pels premis ni intenten evitar els càstigs. A alguns d'ells poden mancar-los els fonaments constitucionals requerits per buscar, percebre o discriminar els esdeveniments plaents o dolorosos. Altres poden haver estat privats dels estímuls necessaris per a la maduració de les capacitats de motivació i emoció. Altres, en canvi, poden haver estat exposats a formes de comunicació familiar irracional o generadores de confusió, o a pautes d'aprenentatge contradictòries; ambdues situacions poden derivar en la perplexitat cognitiva o apatia quant a la motivació.

- Inhibit

Aquests adolescents tenen disminuïda la capacitat per experimentar plaer, així com unes inusuals característiques d'anticipació al dolor psíquic. El desequilibri derivat de l'anticipació al dolor psíquic i a la disminució de satisfaccions psíquiques constitueix el nucli d'aquest tipus de personalitat. Mantenen un sentiment mínim de gaudi, tenint tendència a sentir angoixa i aprensió. Poden tendir a situacions d'aïllament i a tenir comportaments que afavoreixin la pròpia alienació.

- Pessimista

Experimenten dolor de forma permanent i no poden considerar el plaer com a cosa possible. Alguna pèrdua significativa, una família desconsolada, un ambient restrictiu, la falta de perspectives esperançadores poden conformar aquest estil de personalitat.

- Submís

Els adolescents que mostren el prototipus submís han après que sentir-se bé, segurs i confiats, deriva exclusivament de la seva relació amb els altres. En els seus comportaments, aquests adolescents mostren una gran necessitat de suport extern i d'atenció. Si no són cuidats i estimats, senten un gran malestar, tristesa i ansietat.

Un adolescent submís pot haver estat sobreprotegit de petit i, en conseqüència, haver fracassat en l'adquisició de l'autonomia i la iniciativa. Aprenen de ben petits que les experiències gratificants no s'aconsegueixen per un mateix sinó que s'aconsegueixen cercant suport en els altres. Aprenen a comptar amb els altres, no únicament per a la seva subsistència i seguretat, sinó que també aprenen a esperar passivament que els altres prenguin la iniciativa quant a subministrar-los el que necessiten (afecte, protecció i direcció).

- Histriònic

Aconsegueixen assolir el màxim de protecció i atencions ocupant-se enèrgicament en una sèrie de maniobres caracteritzades per la manipulació, la seducció, el comportament gregari i la cerca d'atenció. Aquests adolescents mostren una gran necessitat d'estímuls i d'afecte. El seu intel·ligent desplegament social els dóna l'aparença de confiança interna i d'una independent seguretat en si mateixos. No obstant això, sota aquesta disfressa es troba el temor vers l'autonomia autèntica i la necessitat de constants senyals d'aprovació i d'acceptació. Els elogis i l'afecte han de ser presents constantment i són buscats en cada font de reforçament interpersonal en la majoria de contextos socials.

- Egocèntric

En aquest cas, existeix una confiança primordial en si mateixos més que no pas en els altres. Les experiències primerenques els han ensenyat a sobrevalorar-se. Aquesta seguretat i superioritat, a vegades basada en falses premisses, pot ser insostenible en funció dels assoliments vertaders. No

obstant això, assumeixen alegrement que els altres han de reconèixer que són especials. Mantenen un aire arrogant, segurs de si mateixos, i exploten els altres en benefici propi sense pensar-s'ho. La seva enorme confiança que les coses aniran bé, els dota d'escassos incentius per comprometre's en la reciprocitat de la relació social.

- Rebel

Actuen per contrarestar de forma anticipada l'engany i el menyspreu provinent dels altres. Ho fan mitjançant un estil de relació hostil i trampós, embrancant-se en un comportament il·legal mitjançant el qual busquen l'explotació dels altres. Escèptics respecte als motius dels altres, aquests adolescents desitgen autonomia i busquen la venjança pel que ells senten com a injustícies passades. Poden ser insensibles i cruels amb els altres.

- Rude

Els adolescents que puntuen significativament en aquesta escala no només cerquen o creen esdeveniments objectivament dolorosos, sinó que experimenten alguns d'ells com a plaenters. Es produeix una inversió dolor-plaer. Aquests adolescents es caracteritzen per considerar el dolor (estrès, temor, crueltat) més aviat com un plaer i com la forma preferida de relacionar-se amb els altres. S'assumeix un rol actiu controlant, dominant i intimidant els altres. Inclou adolescents que no necessàriament han de ser considerats rebels o antisocials, però les accions del qual donen a entendre que troben plaer en conductes que humilien els altres o que violen els seus drets o sentiments. Són generalment hostils i permanentment combatius; i es mostren indiferents o inclòs complaguts per les conseqüències destructives del seu comportament conflictiu i abusiu.

- Conformista

Aquests adolescents mostren una clara orientació cap als altres i cerquen la correcció social i el respecte interpersonal. Les seves històries generalment indiquen que han estat subjectes a obligacions i disciplina, però únicament quan

han transgredit les constriccions i expectatives parentals. Sota l'aparença de submissió i d'orientació cap als altres existeixen intensos desitjos de rebel·lar-se i d'imposar els seus sentiments i impulsos orientats cap a si mateixos. Es troben atrapats en aquesta ambivalència. Freqüentment, la diferència que perceben entre els propis impulsos i el comportament que han de mostrar per evitar la censura els condueix a la tensió psíquica i a rígids controls psicològics. L'ambivalència és resolta no només suprimint el ressentiment, sinó també accentuant el conformisme i establint pesades demandes per a si mateixos.

- Oposicionista

Aquests adolescents dubten entre els altres i si mateixos; a vegades es comporten de forma obedient i en altres ocasions reaccionen de forma desafiant. Amb uns sentiments molt intensos, però no essent capaços de resoldre aquesta ambivalència, tracen una trajectòria erràtica que va des de proclamar la desaprovació de si mateixos i la seva culpa per no ser capaços de cobrir les expectatives dels altres, fins a l'expressió de negativisme i d'una forta resistència a estar sotmesos als desitjos dels altres. Aquests adolescents s'impliquen en discussions inacabables i experimenten malestar al sentir-se fluctuar entre l'obediència, d'una banda; i el negativisme desafiant, de l'altra.

- Autopunitiu

Per a aquests adolescents el dolor pot haver-se convertit en quelcom preferible al plaer i ser passivament acceptat, quan no estimulat, en les relacions íntimes. Això s'intensifica freqüentment per una marcada abnegació i acceptació de la culpa i pot agreujar-se mitjançant actes que generen dificultats i pensaments que exageren els infortunis passats i n'anticipen altres per al futur. Al relacionar-se amb els altres de manera obsequiosa i sacrificada, aquestes adolescents permeten o inclòs provoquen que els altres els explotin. Al centrar l'atenció sobre les seves pitjors característiques, molts d'ells sostenen que mereixen ser avergonyits i humiliats. Freqüentment intensifiquen les seves dificultats i es col·loquen en una posició inferior o servil.

- Tendència límit

De forma quasi bé invariable coexisteixen amb i són variants més intenses dels prototips de la personalitat que s'han presentat prèviament. Menys integrats en termes de l'organització de la seva personalitat i menys eficaços en l'afrontament que els seus equivalents benignes, són especialment vulnerables a la descompensació quan s'enfronten a les tensions de la vida. Mostren dificultats en la seva adaptació a conseqüència de l'ambivalència. Els conflictes existeixen en tots els àmbits. Semblen incapaços d'adoptar una posició consistent, neutral i equilibrada, tendint a fluctuar d'un extrem a l'altre. Experimenten estats d'ànim intensos i endògens, amb períodes recurrents d'abatiment i apatia, freqüentment barrejats amb ràbia, ansietat i eufòria. S'aprecia inestabilitat i labilitat en els estats d'ànim.

Expressen i poden arribar a actuar a partir de pensaments recurrents autolesius i suïcides. Alguns es mostren manifestament preocupats per assegurar-se l'afecte. Molts poden tenir dificultat per mantenir un sentiment consistent d'identitat. S'observa ambivalència tant cognitiva com afectiva. Repetidament arruïnen o contradueixen les accions que prèviament han iniciat. En resum, existeix un baix nivell de cohesió estructural de la seva organització psíquica.

- Preocupacions expressades

- Difusió de la identitat

La resolució de la qüestió de la identitat és un tema cabdal per a l'adolescent per tal que sigui capaç d'establir la seva independència, convertir-se en membre d'un grup d'iguals i desenvolupar la seva identitat sexual.

- Desvalorització de si mateix

En cap moment abans de l'adolescència el subjecte es troba sotmès a un examen tan crític de si mateix. S'ha entrat en un procés dolorós de comparació del si mateix amb els ideals, que semblen molt més llunyans del que l'adolescent

havia considerat prèviament. És la disparitat entre ambdós allò que constitueix el focus d'aquesta escala.

- Disgust vers el propi sexe

Els desitjos i els somnis amb referència a l'aparença es confronten a l'adolescència de forma clara amb la pròpia identitat física que emergeix. La manera amb què l'adolescent es veu a si mateix té origen, en part, en aspectes objectius del seu desenvolupament corporal, però aquest físic és jutjat en el context d'un cúmul d'experiències i normes socials. Aquest procés crític és molt complex, producte de les actituds parentals, dels temors personals, de les reaccions dels iguals i de la pròpia consciència crítica.

- Incomoditat respecte del sexe

L'adolescent s'enfronta a la tasca de reconciliar les creences prèviament apreses amb un nou i fort despertar sexual. Aquest procés imposa que es desenvolupi la imatge de ser una persona amb impulsos sexuals que sigui capaç d'expressar-se i de proporcionar plaer. La capacitat d'integrar aquests impulsos sexuals en el marc de la imatge d'un mateix tindrà una influència clara en els sentiments de l'adolescent respecte del sexe i en la seva manera d'establir relacions sexuals. La transició eficaç cap a la sexualitat conscient i còmoda és més aviat un producte d'una interacció complexa entre l'oportuna maduració biològica, l'acceptació del canvi i el sentiment de si mateix en desenvolupament. Això permetrà la integració d'aquest nou aspecte. La facilitat i el ritme de la transició són avaluades per aquesta escala. S'avaluen les actituds immadures i els sentiments pertorbadors de culpa o vergonya.

- Inseguretat amb els iguals

Aquesta escala mesura el grau en el qual un adolescent té èxit per aconseguir una posició còmoda i satisfactòria dins el seu grup d'iguals.

Els adolescents utilitzen el grup de forma primordial per equilibrar les seves necessitats de dependència, amb les seves aspiracions d'independència. Els

adolescents veuen el seu grup d'iguals con una font de suport en un moment en el qual estan intentant distanciar-se dels valors i el domini dels pares. Així, la gran majoria d'aquests menors passa d'un període d'aplicació intensa amb el seu grup d'iguals, a l'inici d'aquesta etapa, a un distanciament i establiment d'amistats més íntimes a postadolescència.

D'aquesta manera, els adolescents amb una baixa autoestima romanen com observadors tímids i passius al marge de la vida dels seus iguals. En conseqüència, fracassen a l'hora de rebre l'atenció i reconeixement que anima els seus companys, que tenen més èxit, a augmentar la confiança en si mateixos i en la seva autonomia. Per aquest motiu, aquests adolescents romanen encasellats, en aquest primer estadi d'afiliació al grup.

- Insensibilitat social

La característica més destacada del comportament d'aquest tipus d'adolescents és una indiferència generalitzada cap als sentiments i reaccions dels altres. Amb freqüència aquesta persona poc compassiva i aparentment incommovible, pot escollir l'aïllament, l'apatia o la insensibilitat.

Es tracta d'individus que poden evitar les limitacions ordinàries i adoptar activament punts de vista que són contraris als drets dels altres. A aquests adolescents els és més fàcil no preocupar-se, que intentar modificar el seu comportament.

- Discordança familiar

Aquesta escala avalua els sentiments i les percepcions que l'adolescent té, subjectivament, vers la seva família.

La casa i la família serveixen com un amfiteatre exterior en el qual la lluita interna entre dependència i independència es pot desenvolupar de forma segura. Totes dues inclinacions són fortament positives: d'una banda, l'autonomia i els privilegis de la maduresa, i de l'altra, la seguretat i el sosteniment que ens aporten els altres.

Així, els adolescents més joves busquen reafirmar-se per ells mateixos com a individus capaços de prendre les seves pròpies decisions, i perceben els seus

pares com a oponents en aquest lluita. No és tant una batalla pel contingut d'un valor o un altre sinó més aviat una lluita pel dret d'establir les seves pròpies expectatives.

- Abusos en la infància

Les estructures socials familiars han establert la subordinació dels nens als seus adults, la qual cosa els deixa davant el risc de manca de cura i abusos. En conseqüència, aquests menors es converteixen en vulnerables a abusos de tipus físic, psíquic i sexual.

La literatura especialitzada indica que els abusos durant la infància incrementen el risc que les víctimes abusin en un futur, dels propis fills. Aquesta transmissió entre generacions de l'abús, sembla que s'incrementa amb pares socialment aïllats que no han tingut la possibilitat d'assimilar les pautes culturals que corresponen a formes de criança més saludables.

Així, aquesta escala està dissenyada per descobrir abusos a l'entorn dels adolescents. No obstant això, cal assenyalar que aquesta escala únicament mesura la percepció i el record d'aquests esdeveniments per part de l'adolescent, sense afirmar necessàriament la realitat d'aquestes experiències.

- Síndromes clíniques

- Trastorns de l'alimentació

L'impuls que caracteritza al comportament anorèxic o bulímic varia considerablement, així com el nivell de perill que suposa la gravetat de la psicopatologia associada i el grau en què constitueix una reacció a estressors de l'entorn. L'escala avalua la possibilitat que l'adolescent estigui patint un trastorn alimentari.

- Inclinació a l'abús de substàncies

Aquesta escala pretén fer aflorar la percepció d'abús de substàncies per part de l'adolescent.

- Predisposició a la delinqüència

Generalment, els adolescents que tenen problemes fan notar el seu malestar mitjançant l'exhibició de comportaments problemàtics amb la família, els professors i els amics. Aquests adolescents problemàtics aconseguen l'atenció mitjançant el malestar que infligeixen als altres, i a través de la indiferència per les limitacions i normes ordinàries de la societat.

- Propensió a la impulsivitat

Són aquest comportaments que excedeixen els límits de tolerància de la família o de l'escola. Aquest tipus d'actes exasperen fàcilment els adults i donen lloc a un increment de la fricció, així com a una espiral creixent de males actuacions.

En els nois, aquest comportament inclou habitualment un excés d'agressivitat; i en les noies, és més freqüent que es facin notar amb actuacions de caire sexual. Són adolescents que no els preocupen les conseqüències finals dels seus actes; i encara que aquestes conseqüències puguin ser conegudes, opten per ignorar-les.

- Sentiments d'ansietat

Són adolescents tensos, indecisos, inquietos i que tendeixen a queixar-se per diversos problemes físics, com ara l'opressió al pit, la sudoració excessiva, els dolors musculars inespecífics i les nàusees.

Són adolescents que es caracteritzen per la seva incapacitat per relaxar-se. Estan inquietos i predisposats a reaccionar i a sobresaltar-se fàcilment. Cal assenyalar, així mateix, que l'estat de preocupació, el sentiment aprensiu que els problemes són imminents, l'estat accentuat d'alerta amb el seu entorn, la irritabilitat i la susceptibilitat, són constants en aquests nois. S'observa que utilitzen les queixes somàtiques com un reclam d'atenció.

- Afecte depressiu

Són adolescents que estan preocupats per sentiments de desànim, culpa, falta d'iniciativa, apatia, baixa autoestima, inutilitat i desaprovació de si mateixos. Durant aquests períodes d'abatiment pot haver excés de plor, ideació suïcida, actituds pessimistes, aïllament social, inapetència o excés de menjar, fatiga permanent, baixa concentració, pèrdua d'interès en activitats de plaer i disminució de l'eficàcia en la realització de tasques quotidianes o rutinàries.

Depenent de les característiques de l'estil de personalitat d'aquests adolescents, pot existir un prototip de vergonya, introversió i aïllament, caracteritzat per lentitud o per un to irritable, queixós i trist.

- Tendència al suïcidi

Són adolescents que tenen pensaments d'autolesionar-se intencionadament (comportament autodestructiu) o de morir.

Pot ocórrer en adolescents que han tingut dificultats familiars persistents o que han experimentat una ruptura dolorosa d'una relació significativa. Els sentiments d'aïllament emocional, la falta d'una xarxa de suport social i els sentiments d'aïllament dels companys apareixen com els factors principals en la vida dels adolescents que consideren el suïcidi com el seu únic recurs.

- Escales de validesa

- Transparència (X)

Avalua la franquesa i la disposició a donar-se a conèixer o bé la reticència i reserva d'un usuari quan respon als ítems de la prova.

- Desitjabilitat (Y)

Les puntuacions d'algunes escales del MACI poden veure's distorsionades si el subjecte ha intentat mostrar-se socialment atractiu, moralment virtuós i emocionalment serè.

- Alteració (Z)

El subjecte pot haver distorsionat algunes escales a l'intentar oferir una imatge de desaprovació o desvaloració de si mateix, presentant més problemàtiques i dificultats de les que realment experimenta.

4. HIPÒTESIS

Es detallen tot seguit les hipòtesis de treball que es plantegen i que es preveu sotmetre a contrast :

1. Es postula que els fills adolescents de famílies amb dinàmiques de violència presentaran puntuacions clínic-estadísticament significatives al MACI i a la graella tècnica construïda.
2. Els fills adolescents de famílies amb dinàmiques violentes presentaran pitjor estat que els fills adolescents provinents de dinàmiques familiars amb absència de violència.
3. La vinculació afectiva dels fills adolescents immersos en dinàmiques de violència amb llurs progenitors és de pitjor qualitat que la que presenten els fills adolescents que pertanyen a grups familiars sense dinàmiques violentes.

5. DISSENY DE LA RECERCA

El disseny d'aquesta recerca ha vingut determinat per les diferents fases de l'estudi i pels objectius marcats. La metodologia emprada s'ha ajustat atenent sobretot el baix tamany mostral.

5.1. Selecció de la unitat d'anàlisi i procediment

Respecte a la mostra, es decideix constituir-la amb famílies ateses al Servei; pels tècnics sotassignats; durant l'any 2009; incloses dins el programa d'Assessorament; que tinguin al menys un fill adolescent; al qual el tècnic hagi inclòs en la intervenció mitjançant la seva exploració psicològica (seguint criteris d'actuació interns).

En les reunions d'investigació preliminar es decideix que els expedients que constituïran la mostra de fills adolescents provinents de famílies amb dinàmiques violentes seran aquells que es derivin dels Jutjats específics de Violència sobre la Dona; dels Jutjats d'Instrucció amb competències exclusives o mixtes; i dels Jutjats d'Instrucció en els quals hi hagi hagut una denúncia de violència dins l'àmbit familiar. Amb posterioritat, s'estableix una ampliació d'aquests criteris, que passen a incloure els adolescents d'aquelles famílies amb alguna mesura judicial de protecció decretada. S'ha entès que això facilitaria una major recollida de mostra.

Així mateix, s'estableix que la mostra de fills adolescents de famílies amb dinàmiques no-violentes es componi d'aquelles famílies en les quals no consti en el seu expedient judicial cap indicador de l'existència de violència. La inclusió en aquest grup mostral ha requerit també que, durant la intervenció tècnica, no s'hagi observat ni esmentat, per part dels progenitors, situacions de maltracte, lesivitat o violència de cap tipus.

Finalment, la mostra total queda conformada per N=16 adolescents. Desglossada, aquesta xifra correspon a 8 adolescents provinents de cada tipus de família descrita. No s'ha produït, doncs, cap cas de mort experimental.

S'han utilitzat dos tipus de dades. En primer lloc, els resultats obtinguts de la heteroaplicació del test psicomètric MACI als fills adolescents de les famílies ateses. Així mateix, s'ha complimentat per a cada subjecte i de forma prèvia a l'administració del MACI, una graella tècnica expressament construïda, a partir de dades identificades d'interès i de conductes desajustades detectades, obtingudes a partir de la intervenció directa amb l'adolescent. Els indicadors d'interès esmentats han estat considerats atenent la literatura especialitzada i el criteri d'expertesa professional.

A partir d'aquestes dades s'ha procedit, en primer lloc, a valorar les dades obtingudes pels adolescents immersos en dinàmiques familiars amb continguts violents. Posteriorment, s'ha realitzat una comparativa dels fills adolescents provinents de famílies amb dinàmiques violentes i els provinents de famílies amb dinàmiques no-violentes.

5.2. Límits territorials i temporals de la recerca

Els límits territorials que afecten la present recerca es relacionen:

- d'una banda, amb què els fills adolescents de les famílies que conformen la mostra són residents a la província de Barcelona, per la qual cosa s'ha de comptar amb una dificultat quant a la generalització de les dades, per la difícil extrapolació d'aquestes a la població general, sense contrast empíric.
- d'altra banda, cal destacar l'esbiaix que suposa que els fills adolescents d'aquestes famílies vinguin únicament del context del SATAF, no constituint, per tant, una mostra representativa de la població general, al presentar característiques pròpies.
- i finalment, cal considerar que es tracta d'una mostra de conveniència, ja que s'han seleccionat algunes famílies del total de les ateses al SATAF durant l'any en curs, que complien els criteris tècnicament prefixats.

Quant als límits temporals, aquests es refereixen al període que comprèn de novembre de 2008 a setembre de 2009. Una major temporalitat hagués representat una major mostra, la qual cosa podria haver suposat assolir una mostra $N= 30$ per a cada tipus de famílies, que és la recomanada en investigació per tal de millorar la validesa dels resultats obtinguts.

5.3. Metodologia

Quant als resultats del MACI, no s'ha perdut cap cas durant la seva administració i posterior correcció per problemes de complementació o validesa. Així, els perfils obtinguts s'han copsat ajustats a l'estil personal i estat psicològic dels adolescents avaluats. S'han seguit els criteris de puntatge (correcció informatitzada) i de significativitat descrits al manual de la prova per al seu bon ús⁶².

Això no obstant, atenent que el MACI esdevé una prova d'autoinforme i, per tant, queda subjecte als esbiaixos inherents a aquest tipus de procediments de mesura, alhora que únicament refereix a criteris diagnòstics, es va creure oportú complementar aquests resultats amb d'altres dades. Aquestes dades estaven focalitzades en àrees concretes del funcionament vital de l'adolescent i referien a aspectes especialment relacionals i vinculars. Aquests aspectes es van definir tenint en compte elements i indicadors assenyalats com a problemàtics en la literatura especialitzada sobre adolescents, així com considerant el criteri d'expertesa i d'experiència professional dels sotasignats.

La complementació de l'esmentada graella es va realitzar de forma prèvia a l'administració del MACI, entenent que la seva realització a cegues podia evitar esbiaixos indesitjables per part de l'avaluador. S'adjunta a la pàgina següent la graella esmentada (Taula 1). L'objectiu ha estat, doncs, construir una guia d'avaluació tècnica que considerés elements que complementessin la prova psicomètrica. Aquesta guia versa sobre aspectes més relacionals i vinculars que diagnòstics. El seu ús ha permès establir, segons el criteri expert, les conductes desajustades dels adolescents de la mostra.

Quant a la forma de puntuar, s'ha emprat un sistema binari atenent el principi de presència/absència del criteri. Així, la categorització de cada ítem de la graella ha assumit dos possibles valors: 1 (presència de la conducta desajustada) i 0 (absència de la conducta desajustada). Aquests valors han estat assignats a criteri tècnic, a partir de la valoració realitzada una vegada finalitzada la intervenció, per a cada subjecte.

⁶² Op. ja citada.

disseny																				
Reunions setmanals de treball																				
Revisió bibliogràfica																				
Administració prova psicomètrica MACI																				
Elaboració graella conductes adolescents desajustades																				
Aplicació graella conductes adolescents desajustades																				
Recollida de dades																				
Desenvolupament de la matriu estadística de dades																				
Elaboració memòria progrés																				
Anàlisi estadística																				
Avaluació continuada dels resultats del MACI i de la graella de conductes adolescents desajustades																				
Anàlisi de la informació																				
Discussió i reflexió sobre els resultats																				
Redacció del projecte																				
Presentació de la memòria definitiva																				

5.4.2. Equip de recerca

L'equip que sotaescriu aquest treball està compost per psicòlegs que desenvolupen la seva activitat laboral al SATAF (Servei d'Assessorament Tècnic en l'Àmbit de Família).

Així mateix, cal fer esment que Mònica Antequera, persona externa al Servei, ha estat la responsable en l'assessorament estadístic.

5.4.3. Pressupost

Les despeses derivades del projecte es desglossen de la següent manera:

- Personal:

Honoraris equip: 2600€ (6 hores setmanals x 10 mesos = 240 hores/tècnic-10,83 € per tècnic-)

Honoraris col·laborador estadístic: 500€

- Material:

Bibliografia especialitzada i articles: 500€

Programa informàtic de traducció d'idiomes: 200€

Material fungible i transport: 200€

6. RESULTATS I DISCUSSIÓ

Tot seguit, es procedeix a l'anàlisi de resultats, seguint l'ordre establert a les hipòtesis formulades prèviament. Cal destacar que, al treballar amb una mostra petita ($N < 30$), s'ha hagut de recórrer a una anàlisi descriptiva de les dades. L'escassa mida mostral ha condicionat, de ben segur, els resultats obtinguts i la seva significació en termes estadístics.

Hipòtesi 1: Es postula que els fills adolescents de famílies amb dinàmiques violentes presentaran puntuacions clínic-estadísticament significatives al MACI i a la graella tècnica construïda.

Per contrastar aquesta hipòtesi s'ha calculat, en primer lloc, la mitjana de les puntuacions de totes les escales del test MACI⁶³ obtingudes per la mostra d'adolescents de famílies amb dinàmiques violentes ($N=8$). En segon lloc, s'ha procedit a recollir les puntuacions obtingudes per aquesta mostra d'adolescents a la graella tècnica construïda.

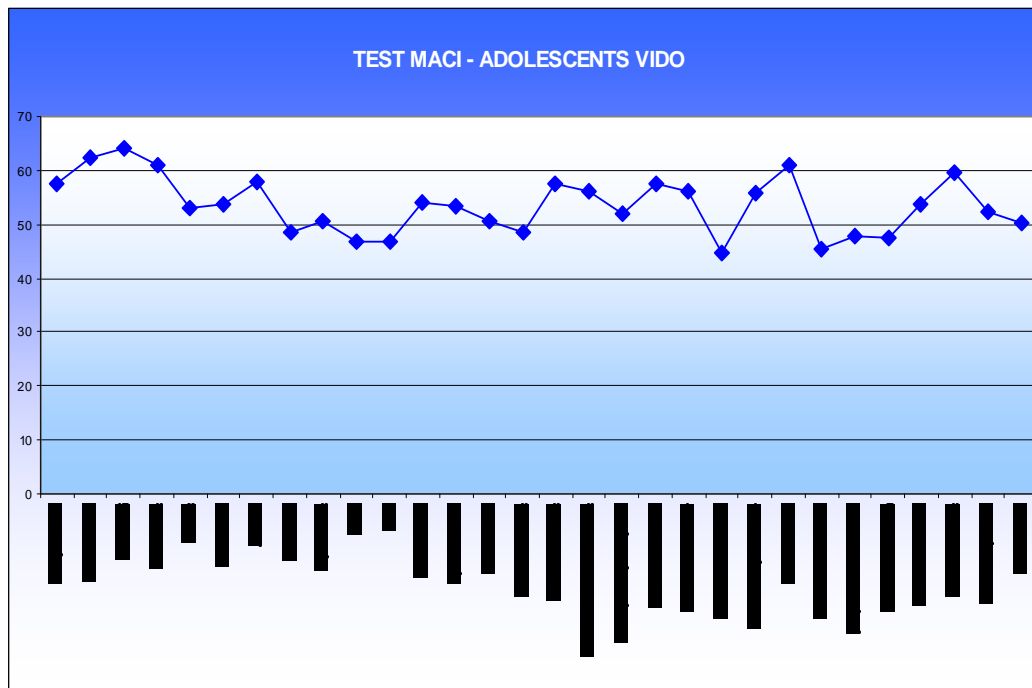
La discussió d'aquesta primera hipòtesi farà contínua referència als gràfics 1 i 2, que representen els resultats del MACI i de la graella tècnica dels adolescents provinents de grups familiars amb dinàmiques de violència, respectivament.

⁶³ Op. ja citada.

▪ Resultats del MACI

S'adjunta tot seguit el gràfic (Gràfic 1) de la mitjana de puntuacions obtinguda pels adolescents del grup provinent de dinàmiques familiars violentes quant als resultats de l'administració del MACI.

Gràfic 1

Com es pot observar al gràfic, els adolescents de famílies amb dinàmiques violentes no presenten cap mitjana que superi el punt de tall (≥ 75) en cap de les escales. En aquest sentit, es cospa que la hipòtesi formulada queda rebutjada.

Això no obstant, des d'un punt de vista clínic, s'han considerat les cinc puntuacions més elevades que s'han obtingut, sent aquestes les puntes del perfil de mitjanes obtingut.

Cal destacar el biaix del perfil clínic, considerant les puntuacions obtingudes quant a la tendència de resposta amb relació a la desitjabilitat social i l'alteració. Malgrat que aquestes escales no han obtingut significació estadística, mostren l'intent d'oferir una bona imatge social per part de l'adolescent, alhora que un reclam d'atenció i d'escolta.

Quant al perfil clínic, destaquen 3 escales: introvertit, abús en la infància i sentiment d'ansietat.

- **Introversió**

Els adolescents de la mostra que provenen de famílies amb dinàmiques violentes han puntuat lleugerament alt en aquesta escala. Segons el MACI, estableix apatia, indiferència i escassa sociabilitat en adolescents que puntuen en aquest sentit. El MACI postula tres possibilitats explicatives a aquest fenomen:

1. manca de fonaments constitucionals requerits per cercar, percebre o discriminar els esdeveniments plaents o dolorosos.
2. es poden haver vist privats dels estímuls necessaris per a la maduració de l'emoció i la motivació.
3. poden haver estat exposats a formes de comunicació familiar irracionals o generadores de confusió o a pautes d'aprenentatge contradictòries.

En consonància amb la primera i tercera línies explicatives aportada pel MACI, la investigació ha constatat que l'exposició dels fills a la violència domèstica causa efectes negatius, com ara endarreriment en el creixement, alteracions emocionals i problemes cognitius. Fariña i cols.⁶⁴ ja indicaven que els conflictes que guarden relació amb el nen, aquells que el fan sentir-se amenaçat físicament o involucrat, els que impliquen violència o els que queden sense resoldre, són els que més perjudiquen el seu desenvolupament.

Buchbinder i Eisikovits⁶⁵ conclouen en el seu estudi que els menors que viuen en llars en què es produeixen dinàmiques violentes resten desprotegits, ja sigui a conseqüència de la violència exercida pel perpetrador, ja sigui per la impossibilitat materna de copsar la importància de protegir-los. D'acord amb els postulats deferits, és possible que els adolescents que han crescut en aquests tipus de dinàmiques no hagin pogut integrar els elements evolutius necessaris que els permetin discriminar adequadament el pol plaer-dolor (afectes caòtics, disponibilitat ambivalent dels progenitors...).

⁶⁴ Fariña i cols. (2002). *Psicología jurídica de la familia: Intervención de casos de separación y divorcio*. Barcelona: Cedacs.

⁶⁵ Buchbinder, E. i Eisikovits, Z. (2004). *Reporting bad results: the etical responsibility of presenting abuse women's parenting practices in a negative life*. *Child and Family Social Work*, 9: 359-367.

Linares (1996)⁶⁶ apunta a la privació com una condició subjacent al maltractament, entenent privació com a privació als menors dels elements importants de les funcions parentals. Això quedaria vinculat a la segona explicació oferta pel MACI.

En la línia de la tercera explicació, Garrido i Gil (1997)⁶⁷ apuntaven que les funcions paterna i materna són indispensables per a que els fills puguin desenvolupar-se adequadament. En aquest sentit, argumentaven que les famílies atenen i sostenen les necessitats bàsiques dels infants i els ajuden en el seu desenvolupament biopsicosocial. També assenyalaven tres indicadors de les relacions familiars que expressen la seva qualitat: sensibilitat, estabilitat i consistència.

- **Abusos a la infància**

Els adolescents d'aquesta mostra han obtingut una puntuació lleugerament alta en aquesta escala. El MACI fa referència a una percepció d'haver estat sotmès a un abús per part dels adults en aquests adolescents. El sol fet d'haver crescut en una dinàmica de violència intrafamiliar pot haver estat viscut per l'adolescent com una desprotecció vers les seves necessitats, la qual cosa pot haver creat una sensació d'indefensió.

Spillano-Grieco (1984)⁶⁸ ja feien referència que aquests adolescents no se senten estimats ni apreciats pels seus pares, experimentant menor sentiment de suport positiu incondicional. Així mateix, com es feia esment al marc teòric, els fills que viuen en llars que existeix violència corren el risc de ser ferits i, consegüentment, poden experimentar problemes psicològics.

- **Sentiments d'ansietat**

Des d'un punt de vista clínic, aquests adolescents presenten tendència a experimentar una tensió continuada que els genera un estat accentuat d'alerta. Així mateix, es constata propensió a la susceptibilitat i a la irritabilitat.

⁶⁶ Linares, J.J. (1996). *Identidad y narrativa*. Argentina: Paidós Ibérica.

⁶⁷ Garrido, L. i Gil, E. (1997). *Estrategias familiares*. Madrid: Alianza Universidad.

⁶⁸ Op. ja citada.

Aquesta troballa apunta en la mateixa direcció que les dades aportades per McCloskey i Lichter (2003)⁶⁹, quant a que els menors víctimes de violència a la llar estan en risc d'estructurar o configurar psicopatologia diversa. Dins d'aquesta diversitat psicopatològica s'assenyala específicament la gènesi de desordres d'ansietat. També Margolin (1998)⁷⁰ constata la presència de dificultats comportamentals i emocionals en aquests menors.

Graham-Bermann (1996)⁷¹ hipotetitzava que l'ansietat era un tret motor explicatiu de conductes agressives en els adolescents. Seguint aquests postulats, la presència d'una major ansietat, susceptibilitat i irritabilitat en els adolescents de la mostra de famílies amb dinàmiques violentes podria portar a aquests a actuar agressivament. Així, es podria hipotetitzar un major risc en aquests adolescents per desenvolupar conductes agressives.

Altrament, Kemp (1998)⁷² referia que tota persona presenta necessitats psicològiques d'estima, pertinença a un grup, autoestima i afecte. Spillane-Grieco (2000)⁷³ afegien que el maltractament esdevé una negació d'aquestes necessitats psicològiques personals. Si s'entén que el sol fet de créixer en una família que presenta una dinàmica de violència esdevé per si mateixa una forma de maltractament per als fills, es podria pensar que aquests adolescents no han pogut veure cobertes les seves necessitats. El resultat d'aquestes mancances pot originar una profunda frustració. I aquesta frustració bé pot portar com a conseqüència sentiments d'ansietat.

Alhora, el model familiar viscut porta a un aprenentatge⁷⁴ que pot incidir i modular les expectatives de l'adolescent, quant a anticipar ansiosament noves frustracions futures en les seves relacions interpersonals més íntimes. Des d'aquesta perspectiva, l'adolescent corre un important risc de caure en un estat d'indefensió apresada⁷⁵ que podria comprometre seriosament el seu desenvolupament.

⁶⁹ Op. ja citada.

⁷⁰ Op. ja citada.

⁷¹ Op. ja citada.

⁷² Op. ja citada.

⁷³ Op. ja citada.

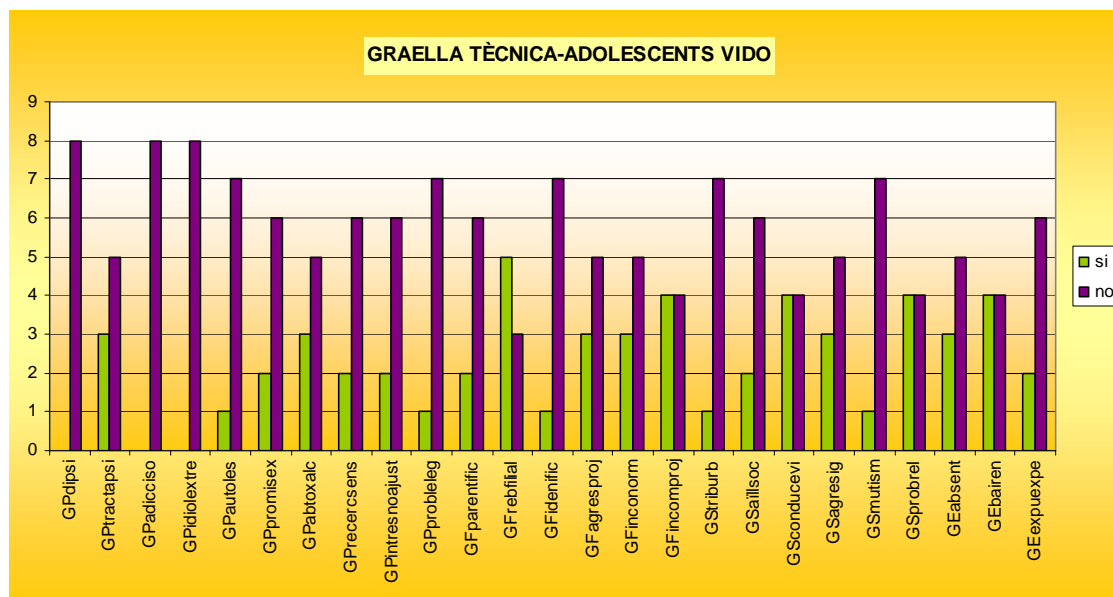
⁷⁴ Bandura (1977). Op. ja citada.

⁷⁵ Seligman, M.E. (1996). The Optimistic Child: Proven Program to Safeguard Children from Depression & Build Lifelong Resilience. New York: Houghton Mifflin. (Paperback edition, 1996, Harper Paperbacks).

▪ Resultats de la graella tècnica

S'adjunta tot seguit el gràfic (Gràfic 2) que refereix a les puntuacions obtingudes pels adolescents del grup de famílies amb dinàmiques de violència en la graella tècnica construïda.

Gràfic 2

Com es pot apreciar al gràfic, destaca una única variable, referida al rebuig filial. Així, hi ha un major nombre d'aquests adolescents que mostren rebuig filial (intragrup). Això no obstant, tal com s'observa en el gràfic 5, no s'han constatat diferències quant a aquesta variable en la comparativa amb els adolescents provinents de grups familiars amb absència de violència.

En aquest sentit, l'existència de violència familiar no sembla relacionar-se amb l'aparició de rebuig filial. Això no obstant, cal en aquest punt recordar que la comparativa entre grups establerta no s'ha realitzat amb un grup control, sinó amb una mostra d'adolescents que, tot i no provindre de dinàmiques familiars violentes, estan immersos en processos familiars de ruptura contenciosa molt litigiosos. Probablement aquest fet dota aquest grup de característiques pròpies amb relació a la variable rebuig filial, la qual cosa és important destacar, atès que pot representar un biaix que cal considerar.

Hipòtesi 2: Els fills adolescents de famílies amb dinàmiques violentes presentaran pitjor estat que els fills adolescents provinents de dinàmiques familiars amb absència de violència.

Per contrastar aquesta hipòtesi s'ha calculat, en primer lloc, la mitjana de les puntuacions de totes les escales del MACI obtingudes per les dues mostres d'adolescents objecte d'estudi (N=16). En segon lloc, s'ha procedit a traçar el perfil per a cada mostra d'adolescents quant a les puntuacions obtingudes a la graella tècnica construïda.

La discussió d'aquesta segona hipòtesi farà contínua referència als gràfics 3 i 4, que representen la mitjana de les puntuacions del MACI i els resultats de la graella tècnica dels dos grups d'adolescents de la mostra.

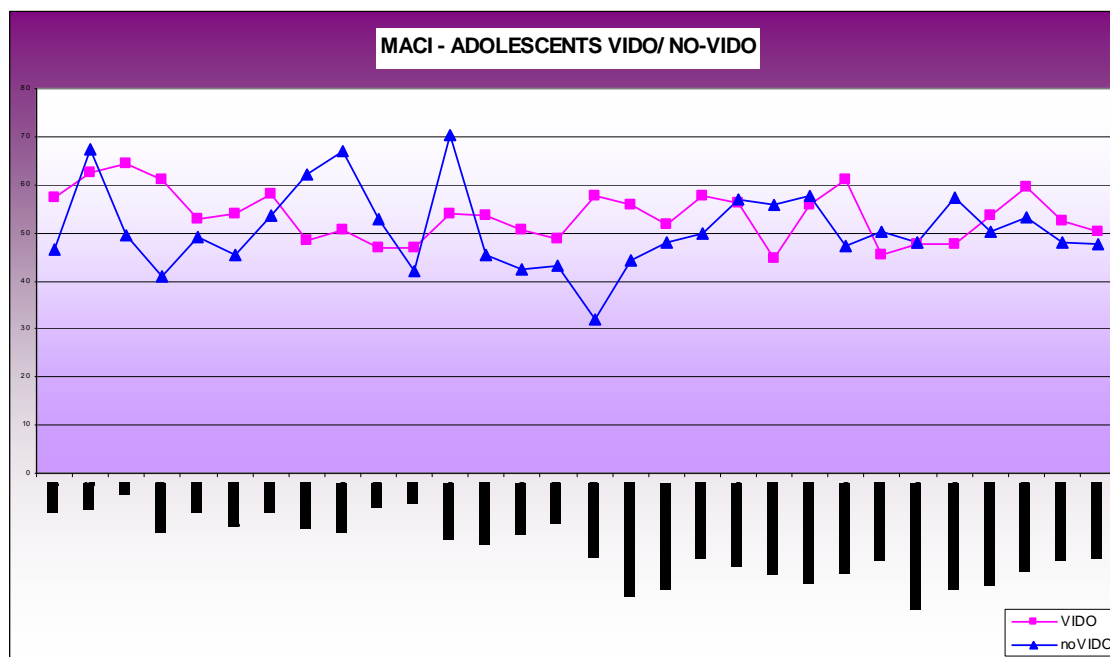
- **Resultats del MACI**

No s'aprecien mitjanes que superin les puntuacions de tall establertes per cap de les escales del MACI (≥ 75) en cap de les dues mostres d'adolescents objecte d'estudi. Així doncs, la hipòtesi 2 queda rebutjada.

Tanmateix, cal recordar el que s'ha esmentat en la discussió de la hipòtesi 1 quant a la tendència de resposta dels adolescents del grup de dinàmiques familiars violentes, amb referència a les puntuacions del perfil del MACI.

Això no obstant, tal i com es pot observar al Gràfic 3, i a banda de les escales ja comentades a la hipòtesi 1 amb referència a la mostra d'adolescents provinents de famílies amb dinàmiques de violència, es constata una diferència clínicament significativa entre ambdues mostres referida a l'escala **Difusió de la identitat**.

Gràfic 3

Seguint McCloskey i Lichter (2003)⁷⁶, un dels riscos que presenten els adolescents que han crescut en dinàmiques de violència a la llar és experimentar un trastorn en la identitat. Així, aquesta troballa emergeix consistent amb allò esmentat a la literatura especialitzada, atès que es replica novament aquesta qüestió.

La identitat és una qüestió cabdal a desenvolupar en aquest període evolutiu per tal que l'adolescent sigui capaç d'establir la seva independència i consegüentment, convertir-se en membre d'un grup d'iguals i desenvolupar la seva identitat sexual i la seva autonomia.

La identitat esdevé una unitat i continuïtat del "jo" i és el resultat de la integració dels diferents aspectes joïcs; físic-corporal, cognitiu, social, afectiu, moral... entre els quals es poden incloure l'autoconcepte i l'autoestima. Erikson (1968)⁷⁷ afirmà que la cerca de la identitat és l'assoliment més important de la personalitat de l'adolescent i un pas cabdal per convertir-se en un adult productiu i feliç.

Diversos estudis han assenyalat el rellevant paper que desenvolupen els pares en la consecució de la identitat dels fills. Quan la família serveix de base segura el

⁷⁶ Op. ja citada.

⁷⁷ Op. ja citada.

desenvolupament de la identitat augmenta. Així, si es considera que les famílies amb dinàmiques violentes no suposen seguretat als fills, no és estrany que aquests no puguin seguir un desenvolupament normal ni assolir les fites evolutives pertinents a l'adolescència. En aquest sentit, es podria hipotetitzar que els adolescents immersos en aquestes dinàmiques familiars veuen compromès el seu desenvolupament i, consegüentment, la seva transició sana a la vida adulta.

Considerant aquestes qüestions evolutives es fa interessant recordar els postulats de Offer i Offer (1975)⁷⁸, que destacaven quatre vies de desenvolupament adolescent. Aquest autor va descriure que un 21% dels adolescents patien el que anomenà un “creixement tumultuós”, que es caracteritzava per una indecisió recurrent respecte a si mateixos i un important conflicte amb les seves famílies. Es descrivia que aquests adolescents provenien d'ambients poc estables, com podria ser un ambient impregnat de violència.

Block i Naan (1971)⁷⁹ es referien al que ells anomenaren “adolescents canviants” per descriure aquells adolescents que presentaven major inseguretat, més ansietat i alta cautela, sentint que encara es trobaven resolent problemes.

Erikson (1959)⁸⁰ ha estat, inexorablement, l'autor amb qui majoritàriament s'han associat els termes identitat, rol i caràcter. Aquest autor definia que l'adolescent intenta establir la seva continuïtat amb el passat sobre les diverses i a vegades fragmentades idealitzacions i identificacions per, finalment, formar una unitat coherent en el caràcter. Per això, la identitat no només s'estén enrere, sinó que es projecta endavant en forma d'objectius establerts, propòsits i estil de vida previstos. També formen part d'aquest concepte la identitat sexual, el sentit del “jo” i el rol en la comunitat. La identitat, normalment, no es considera un equivalent al caràcter. Però, altrament, conté diversos dels elements que poden ser dirigits sota nocions com el caràcter o la personalitat. L'adolescència és un període que implica el ràpid establiment d'aquestes suposades estructures.

⁷⁸ Offer, B. i Offer, T.B. (1975). From teenage to young manhood: A psychological study. New York: Basic Books.

⁷⁹ Block, J. i Naan, N. (1971). Lives through time. Berkeley, CA: Bancroft Books.

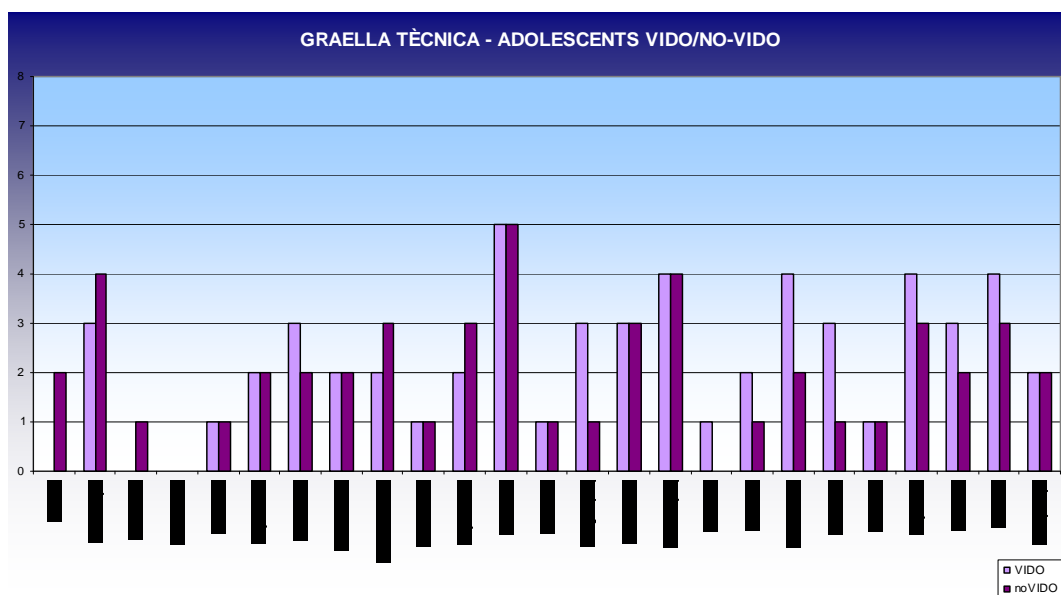
⁸⁰ Erikson, E. (1959). Growth and crises of the healthy personality. New York: International Universities Press.

Shapiro (1985)⁸¹ indicà que, si es produeix un fracàs en la consolidació d'aquestes estructures, pot aparèixer una crisi funcional anàloga al que Erikson anomenà difusió de la identitat. Aquest seria un estat marcat pel dubte, la confusió, la inseguretad i la falta de propòsit fix. Si aquestes estructures particulars no s'estableixen de forma consistent, l'adolescent no pot evolucionar cap a la segona etapa del desenvolupament a la joventut i a la vida adulta.

- **Resultats de la graella tècnica**

S'adjunta tot seguit el gràfic (Gràfic 4) que refereix a les puntuacions obtingudes per les dues mostres d'adolescents en la graella tècnica construïda, amb la finalitat de discutir la seva comparativa.

Gràfic 4

En primer lloc, s'observa que la mostra d'adolescents VIDO no tenen **diagnòstic psicològic**. Respecte al **tractament**, alguns d'ells en reben, tot i que en menor mesura que els adolescents No-VIDO. La literatura especialitzada recull que a l'adolescent li costa demanar ajut professional, ja que aquest ajut prové d'un adult i el que està en crisi en

⁸¹ Shapiro, T. (1985). *Adolescent language: a diagnostic clue to and group identity values and treatment*. In *Adolescent Psychiatry*. Ed. By Sugar. M. Chicago. University of Chicago Press: 297-311.

aquesta etapa és el concepte que tenen dels adults. Més encara, quan aquests adults fereixen.

Chemtob i Carlson (2004)⁸² conclouen en el seu estudi que les mares violentades subestimaven les experiències traumàtiques dels seus fills amb relació a la violència a la llar, per la qual cosa no sol·licitaven suport psicològic per aquests. Baker, Perilla i Norris (2001)⁸³ també es pronuncien en aquest sentit en els resultats de l'estudi per ells realitzat. Així mateix, a major afectació psicològica en l'adolescent, li és més difícil explicar-ho i compartir-ho amb l'exterior. La seva tendència és buscar en el seu interior una ordenació dels valors, a la vegada que sent que ningú el pot comprendre perquè la seva situació és única, Feduchi (1986)⁸⁴.

En segon lloc, trobem altres variables que podrien relacionar-se entre elles, tal i com han vingut descrivint la literatura especialitzada. És per aquest motiu que es discutiran en bloc. Les variables esmentades refereixen a: **abús de tòxics, agressió als progenitors, pertinença a tribus urbanes, aïllament social, conductes evitatives, agressió als iguals, problemes relacionals, absentisme escolar i baix rendiment acadèmic.**

González (2002)⁸⁵ postulava que el grup d'iguals juga un paper important en el **consum de tòxics**. Quant a la pertinença a **tribus urbanes**, exposava que els adolescents que s'hi inclouen presenten indicadors de fracàs familiar, se senten rebutjats escolarment i marginats socialment. La influència de la família és important a l'hora de crear grups relacionals en l'adolescent, i una falla en aquest aspecte podria explicar la major pertinença a tribus urbanes d'adolescents que viuen amb dinàmiques familiars violentes que els que no.

Quant als aspectes que refereixen a **agressions**, cal recordar Egeland (1993)⁸⁶, quan esmentava que la violència a la llar tendeix a augmentar el risc en els menors a esdevenir agressius. En el mateix sentit es pronunciaven McCloskey i Lichter (2003)⁸⁷. Nazareth et

⁸² Chemtob, C. i Carlson, J. (2004). *Psychological effects of domestic violence on children and their mothers*. *International Journal of Stress Management*, 11, 3: 209-226.

⁸³ Baker, C.; Perrilla, J. i Norris, F. (2001). *Parenting stress and parenting competence among latino men*. *Journal of Interpersonal Violence*, 16, 1139.

⁸⁴ Op. ja citada.

⁸⁵ Op. ja citada.

⁸⁶ Op. ja citada.

⁸⁷ Op. ja citada.

al. (1998)⁸⁸ exposaven que un adolescent amb comportament violent reclama que alguna cosa li està passant. La majoria de vegades això es relaciona amb disfuncionalitats familiars. La intensitat dels impulsos agressius esdevé difícil per aquests adolescents (Rojas Marcos, 1995)⁸⁹.

Foshee et al. (1996)⁹⁰ indicaren que l'agressió **vers els iguals** del mateix sexe és probablement la forma més comú de l'agressió adolescent. Dishion et al. (1991)⁹¹ relacionarem aquest tipus d'agressions amb parentalitats coercitives i negligents.

Amb referència a les relacions amb els progenitors, alguns estudis han apuntat que créixer en dinàmiques familiars violentes eleva el risc d'agressions **filioparentals** (Hotelling, Straus i Lincoln, 1989; McCloskey i Lichter, 2003)⁹². Aquesta agressió augmenta amb l'edat del fill, assolint el seu punt àlgid a l'adolescència Carlson (1990)⁹³.

McCloskey i Lichter (2003)⁹⁴ remetent que l'exposició dels infants a violència domèstica augmenta el risc d'esdevenir adolescents en risc en diversos dominis relacionals. Així, amb referència a l'**aïllament social** cal recordar que, com ja s'ha fet esment a la discussió de la hipòtesi 1, els adolescents del grup VIDO mostren major introversió, la qual cosa implica que aquests adolescents presentin dificultats de relació social. Així mateix, McCloskey i Lichter (2003)⁹⁵ també indicaren que la soledat i l'aïllament del grup d'iguals és una de les psicopatologies que es poden configurar en adolescents amb antecedents familiars de violència.

Així també, l'exposició a violència domèstica s'ha demostrat causant d'efectes negatius als fills, entre ells problemes cognitius i **afectació en el rendiment escolar** (Margolin, 1998)⁹⁶.

Respecte a la **conducta evitativa**, Spillane-Grieco (1984)⁹⁷ la relacionen amb que aquests adolescents no se senten estimats ni valorats pels seus pares. Rogers (1980)⁹⁸ ja indicà

⁸⁸ Op. ja citada.

⁸⁹ Op. ja citada.

⁹⁰ Op. ja citada.

⁹¹ Op. ja citada.

⁹² Ops. ja citades.

⁹³ Op. ja citada.

⁹⁴ Op. ja citada.

⁹⁵ Op. ja citada.

⁹⁶ Op. ja citada.

que, quan una persona no se sent estimada ni valorada, això es reflecteix en la seva conducta.

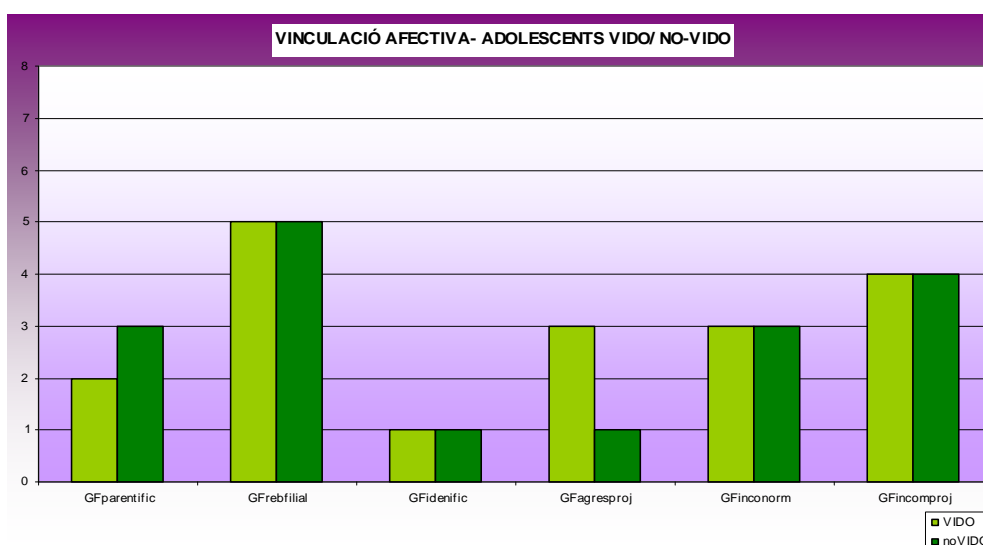
Hipòtesi 3 : La vinculació afectiva dels fills adolescents immersos en dinàmiques de violència amb llurs progenitors és de pitjor qualitat que la que presenten els fills adolescents que pertanyen a grups familiars sense dinàmiques violentes.

Per contrastar aquesta hipòtesi s'han emprat les puntuacions de la graella obtingudes en ambdues mostres d'adolescents. Les conductes desajustades presents en els adolescents queden recollides al gràfic 5.

Les conductes considerades com a indicadors de la mala qualitat del vincle parentofamiliar han estat: parentificació, rebuig filial, identificació amb l'agressor, agressió als progenitors, incompliment de les normes i comunicació amb els progenitors. Aquest grup de variables correspon a la totalitat de conductes desajustades referides a l'esfera familiar de la graella construïda segons el criteri d'expertesa tècnica.

Tal i com es desprèn del gràfic 5, els adolescents VIDO només es diferencien dels adolescents NO-VIDO en dues variables: parentificació i agressió vers els progenitors. Així doncs, la hipòtesi 3 queda rebutjada.

Gràfic 5

⁹⁷ Op. ja citada.
⁹⁸ Op. ja citada.

▪ Parentificació

El terme parentificació fou definit per Mussetto l'any 1980⁹⁹ per referir-se a aquelles situacions de separació en què els fills s'identifiquen amb aquell progenitor que manifesta majors dificultats i, consegüentment, ha de cuidar emocionalment de si mateix i d'aquest, qui es fa dependent del fill. Mussetto entenia aquest fenomen com una sobrecàrrega per al fill.

Com es pot observar al gràfic 5, hi ha més adolescents NO-VIDO que pateixen aquest fenomen que no pas adolescents VIDO. En aquest punt, cal recordar que la descripció del terme sorgí en un context forense relacionat amb processos de separació i divorci contenciosos. Cal tenir en compte que la mostra d'adolescents NO-VIDO s'ha extret de població atesa al Servei en aquest tipus de procediments. Així doncs, es podria pensar que el fenomen de la parentificació és específic d'aquest context.

Altra explicació a aquesta troballa que podria aportar-se tindria a veure amb que, segons McCloskey i Lichter (2003)¹⁰⁰, els joves que han crescut en famílies amb dinàmiques violentes mantenen amb els seus progenitors una vinculació afectiva més danyada i això pot conduir a una emoció prosocial i a una empatia reduïdes. A l'existir una minsa capacitat empàtica, la seva sensibilitat vers la situació dels seus cuidadors és menor. Alhora, i tal com recollien Buchbinder i Eisikovits (2004)¹⁰¹, els menors immersos en dinàmiques familiars amb continguts violents resten desprotegits, no rebent dels seus progenitors la cura adequada per tal de desenvolupar-se adequadament.

La deprivació a què aquests adolescents estan sotmesos (Linares, 1996)¹⁰² quant als elements parentals que necessiten pot implicar vincles més despresos. Així doncs, no es donen els condicionants requerits per a que s'instal·li una parentificació.

⁹⁹ Mussetto, A.P. (1980). *The role of the mental health professional in contested custody: Evaluator of competence or facilitator of change*. *Journal of Divorce*, 4 (4):69-79.

¹⁰⁰ Op. ja citada.

¹⁰¹ Op. ja citada.

¹⁰² Op. ja citada.

- **Agressions parentofilials**

Per tal d'explicar aquesta troballa es remet a allò exposat a la discussió dels resultats de la graella tècnica a la hipòtesi 2.

7. CONCLUSIONS I PROPOSTES

Considerant els resultats obtinguts a partir d'aquesta recerca, i tenint sempre present el tamany mostral amb què s'ha treballat, es formulen les següents conclusions:

- Quant als límits metodològics de la recerca cal destacar:
 - En primer lloc, convé reiterar que l'escàs tamany de la mostra ha condicionat en gran mesura els resultats obtinguts.
 - En segon lloc, val a dir que el grup d'adolescents NO-VIDO presenta unes característiques pròpies que el fan poc idoni per tal d'esdevenir un grup control diferenciat, a fi d'establir-hi comparatives.
 - En tercer lloc, no s'ha computat, en el cas dels adolescents VIDO, si la violència intrafamiliar viscuda ha estat una constant que els ha acompanyat en el seu desenvolupament o bé, si ha estat un fenomen puntual que ha impregnat només part de la seva vida. S'entén que aquesta circumstància, a la llum dels resultats obtinguts, és de gran rellevància quant a contextualitzar la incidència de la violència i de les pràctiques parentals a la seva vida.

- Això no obstant:
 - Els adolescents VIDO presenten major introversió, percepció d'abusos a la infància i sentiments d'ansietat que els adolescents NO-VIDO.
 - Els adolescents VIDO presenten puntatges d'interès clínic en difusió de la identitat que els adolescents NO-VIDO.
 - Sorprèn la troballa que els adolescents VIDO no presentin diagnòstic psicològic, així com que rebin menys atenció professional especialitzada que els adolescents NO-VIDO.
 - Els adolescents VIDO sobresurten quant a: abús de tòxics, agressió als progenitors, pertinença a tribus urbanes, aïllament social, conductes evitatives, agressió als iguals, problemes relacionals, absentisme escolar i baix rendiment acadèmic. Aquestes troballes són consistents amb allò destacat a la literatura especialitzada.

- Els adolescents VIDO són menys proclius a establir parentificacions en els seus vincles familiars.

Per tot el deferit es proposa:

- Convindria treballar amb mostres de major tamany, a fi d'augmentar la generalització dels resultats apuntats en aquesta recerca.
- Cal controlar el biaix que suposa no disposar d'un grup control ben diferenciat a l'hora d'establir comparatives.
- Es fa necessari copsar la magnitud de la violència viscuda per tal de contextualitzar-la en el desenvolupament dels adolescents VIDO. Així, en aquells casos que la violència estigui instaurada a la vida d'aquests menors es podrien articular accions preventives.
- Dels resultats obtinguts, cal assenyalar la preocupació tècnica amb relació a que els adolescents VIDO siguin considerats en segon plànol en l'atenció oferta pels dispositius que atenen la violència intrafamiliar. Això comprometria la filosofia d'atendre la violència com a un fenomen integral, ja que no té en compte una peça cabdal: els fills.

8. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Ballonga, J.; Cánovas, C.; Cartié, M.; Casany, R.; De Caso, C. ; Gimeno, J.; Guillamat, A. , Julià, M. , Mercadal,C.; Ortí, M.; Sala, M. i Vallbona, E. (2007). *Estudio descriptivo de familias con dinámicas de violencia doméstica en un contexto judicial de orden civil.* Anuario de Psicología Jurídica.
- Baker, C.; Perrilla, J. i Norris, F. (2001). *Parenting stress and parenting competence among latino men.* Journal of Interpersonal Violence, 16, 1139.
- Bandura, A. (1977). Social learning theory. Englewood Cliffs, N. J. : Prentice Hall.
- Baumeister, R.F., Bushman, B.J. i Campbell, W.K. (2000). *Self-esteem, narcissism and aggression: does violence result from low self-esteem or from threatened egoism?* Current directions in psychological Science, 9: 26-29.
- Block, J. i Naan, N. (1971). Lives through time. Berkeley, CA: Bancroft Books.
- Brezina, T. (1999). *Teenage violence toward parents as adaptation to family strain: evidence from a national survey of male adolescents.* Youth and society, 30: 416-444.
- Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human behavior. Cambridge: Harvard University Press.
- Buchbinder, E. i Eisikovits, Z. (2004). *Reporting bad results: the etical responsibility of presenting abuse women's parenting practices in a negative life.* Child and Family Social Work, 9: 359-367.
- Carlson, B.E. (1990). *Adolescent observers of marital violence.* Journal of family violence, 5: 285-299.
- Casullo, M.M. (1998). Adolescentes en riesgo. Buenos Aires: Paidós.
- Chemtob, C. i Carlson, J. (2004). *Psychological effects of domestic violence on children and their mothers.* International Journal of Stress Management, 11, 3: 209-226.
- Delval, J. (1996). El desarrollo humano. Madrid: Siglo XXI.
- Di Clementi, R.J.; Hansen, W. i Ponton, L. (eds). Handbook of adolescent health risk behavior. Nueva York: Plenum Press.
- Dishion, T.J.; Patterson, G.R.; Stoolmiller, M. i Skinner, M.L. (1991). *Family, school and behavioral antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers.* Developmental Psychology, 1: 172-180.

- Echeburúa, E. i Corral, P. (1995). Manual de violencia familiar. Madrid: Síntesis.
- Egeland, B. (1993). *A history of abuse is a major risk factor for abusing the next generation*. In R. Gelles and D. Loseke (Eds.). Current controversies on family violence. California: Sage Publications.
- Emery, R.E. i Billings, L. (1998). *An overview of the nature, causes and consequences of abusive family relationships*. American Psychologist, 53, 2: 121-135.
- Erikson, E. (1959). Growth and crises of the healthy personality. New York: International Universities Press.
- Erikson, E.H. (1968). Identity: Youth and Crisis. New York: Norton.
- Fariña i cols. (2002). Psicología jurídica de la familia: Intervención de casos de separación y divorcio. Barcelona: Cedacs.
- Feduchi, L. (1986). *Actuación y adolescencia*. Cuadernos de psiquiatría y psicoterapia infantil, 2: 21.
- Feinstein, E.; Kalina, E.; Knobel, M. y Slott, B. (1973). Psicopatología y psiquiatría del adolescente. Buenos Aires: Paidós.
- Follingstad , D. ; Laughlin, J.; Polek, D.; Rutledge, L. i Hause, E. (1991). *Identification of patterns of wife abuse*. Journal of Interpersonal Violence, Vol. 6, No. 2: 187-204.

- Foshee, V.; Linder, G.F.; Bauman, K.E.; Langwick, S.A.; Arriaga, X.B.; Heath, J.L. et al. (1996). *The Safe Dates Project: Theoretical basis, evaluation design and selected baseline findings*. American Journal of Preventive Medicine, 12: 39-47.
- Fremouw, J.C. (1993). Suicide Risk: Historical-situational factors for child-adolescent. Presentat a la West Virginia Psychological Association Convention.
- Garrido, L. i Gil, E. (1997). Estrategias familiares. Madrid: Alianza Universidad.
- Ge at al. (1996). *Parenting behaviors and the occurrence and co-occurrence of adolescent symptoms and conduct problems*. Developmental psychology, 32: 717-731.
- González Barrón, R. (Coord.). (1998). Psicopatología del niño y del adolescente. Madrid: Pirámide Psicología.
- González, E. (1987). Delincuencia juvenil: sus causas. Madrid: Fundación Santa María.

- González, E. (Coord.) (2002). Psicología del ciclo vital. Madrid: CCS.
- Graham-Bermann, S.A. (1996). *Family worries: The assessment of interpersonal anxiety in children from violent and non-violent families*. Journal of Clinical Child Psychology, 25: 280-287.
- Graham-Bermann, S. i Edleson, J.L. (2002). Domestic violence in the lives of children. Washington: American Psychological Association.
- Harman, C.R. i Burgess, A.W. (1989). *Sexual abuse of children: causes and consequences*. In D.Cicchetti i V. Carlson (Eds.). Child maltreatment: theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect: 95-128. New York: Cambridge University Press.
- Hotaling, G.T. i Sugarman, D.B. (1986). *An analysis of risk markers in husband to wife violence: the current state of knowledge*. Violence and Victims, 1: 101-124.
- Hotaling, G.T., Straus, M.A. i Lincoln, A.J. (1989). *Intrafamily violence, and crime and violence outside the family*. In L. Ohlin I.M. Tonry (Eds.). Family violence. Crime and justice: a review of research, Vol. 11: 315-375). Chicago: University of Chicago Press.
- Icart, A. (1997). Psicopatología infantil i juvenil. Springer-Verbag-Ibérica.
- Keating, D.P. (1990). Adolescence thinking. A S. Feldman i G. Elliot (eds.). At threshold: The developing adolescence. Cambridge: Harvard University Press.
- Kemp, A. (1998). Abuse in the family. California: Brooks/Cole Publishing Company.
- Leconte-Lorsignol (1938). Paris: Tesi Doctoral. Citada a. Michaux, L. (1955) Revue de neuropsychiatrie infantile et d'hygiène mentale de l'enfance; 4 (11-12) : 510-515.
- Linares, J.J. (1996). Identidad y narrativa. Argentina: Paidós Ibérica.
- Marcelli, D. ; Braconnier, A. y Ajuriaguerra, J. (1986). Manual de psicopatología del adolescente. Madrid: Masson.
- Margolin, G. (1998). *Effects of domestic violence on children*. In: P.K. Trickett i C. Shellenbach (Eds.). Violence against children in the family and the community (pp. 57-102). Washington DC: American Psychological Association.
- Maslow, A. 1970 [1954]. Motivation and Personality. New York: Harper.
- McCloskey, L.A. i Lichter, E.L.(2003). *The contribution of marital violence to adolescent aggression across different relationships*. Journal of Interpersonal Violence, 18, 390.
- Mead, M. (1970). Cultura y compromiso. Estudio sobre la ruptura generacional. Buenos Aires: Granica.

- Miller, P.A. i Eisenberg, N. (1988). *The relation of empathy to aggressive and externalizing/antisocial behavior.* Psychological Bulletin, 103: 324-344.
- Millon, T. (1983). Modern Psychopathology. Prospect Heights, IL: Waveland.
- Millon, T. (1994). La personalidad y sus trastornos. Barcelona: Martínez-Roca.
- Millon, T. (2004). Inventario Clínico para Adolescentes de Millon (MACI). Madrid: TEA Ediciones.
- Mussetto, A.P. (1980). *The role of the mental health professional in contested custody: Evaluator of competence or facilitator of change.* Journal of Divorce, 4 (4):69-79.
- Nazareth, S. et al. (1998). *Relações entre violência doméstica e agressividade na adolescência.* CAD. Saúde Pública, Rio de Janeiro, 2, 327-335.
- Offer, B. i Offer, T.B. (1975). From teenage to young manhood: A psychological study. New York: Basic Books.
- O'Keefe, M. (1996). *The differential effects of family violence on adolescents adjustment.* Child and Adolescent Social Work Journal, 13: 51-68.
- Piaget, J. Archives Foundation (1989). *The Jean Piaget Bibliography* [La Bibliografía de Jean Piaget]. Ginebra: Jean Piaget Archives Foundation.
- Pont, T. (2002). La crisi a l'adolescència: normalitat i patologia. Barcelona: Seminari ACPP.
- Rogers, C. (1980). A way of being. Boston, MA: Houghton Mifflin Co.
- Schmutte, P. i Ryff, C. (1997). *Personality and well being: Reexamining methods and meanings.* Journal of Personality and Social Psychology, 73, 3: 549-559.
- Seligman, M.E. (1996). The Optimistic Child: Proven Program to Safeguard Children from Depression & Build Lifelong Resilience. New York: Houghton Mifflin. (Paperback edition, 1996, Harper Paperbacks).
- Shapiro, T. (1985). *Adolescent language: a diagnostic clue to and group identity values and treatment.* In Adolescent Psychiatry. Ed. By Sugar, M. Chicago. University of Chicago Press: 297-311.
- Spillane-Grieco, E. (1984). *Characteristics of a helpful relationship: a study of emphatic understanding and positive regard between runaways and their parents.* Adolescents, 73:63-75.
- Spillane-Grieco, E. (2000). *From parent verbal abuse to teenage physical aggression?* Child and Adolescent Social Work Journal, 17, 6: 411-430.

- Tolan, P.H., Guerra, N.G. i Kendall, P.C. (1995). *A developmental-ecological perspective on antisocial behavior in children and adolescents: toward a unified risk and intervention framework.* Journal of Consulting and Clinical Psychology, 63: 579-584.